

925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 145
(18732)2015 чылдың
декабрь 29
вторник

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

ХЛЕБ БЫЖЫРАРЫНЫҢ МАСТЕРИ

Хлеб быжыраар цехтин мурнакчы, ажилчыны Аида Дадар-ооловна
гиттин хөөй берген далганны деңзилээш, хевинче салып турары.

И-Тайга кожуунун Тээлиде «Чаа эскен хлеб» ызыгаарлаттынган акционерлиг ниитилелдин укчузу Айдың Экер-оолович Чүлдүм чаңгыс ырттугларына эки шынарлыг, амданныг хлебти рарының талазы-биле дуржулгазы өскелерден дыг. Оларның быжырып каан амданныг хлевин Тээлинин чурттакчылары звес, а харын кожуунун уурларының чурттакчылары чаагай, амданныг, к хлебти хөйү-биле садып ап турарлар. хлеб быжыраар цехтин мастерлери бир ээлчегде одай далгандан 1 муң ажыг хлебти быжырып даа, ол чонга чедишпейн турар. Ынчангаш садып ылар чаа быжырган хлебти садып алып дээш,

үргүлчү оочурга манап алган турар.

Амданныг хлебтиң печка иштинге быжарына ор-тумаа-биле 45-50 минута негеттинер. Ынчангаш хлеб быжырыкчыларының ажил-ижи кончуг чай чок, бачым. Оларның бир чамдыызы шоодайларда далганны хлеб хөреңгизи хөөдөр тускай саваларже уруп, ону белеткеп турда, өскелери хөөй берген далганны деңзиге салып, тускай хлеб быжыраар хепче савалап турда, бирээзи ону изиг печкага быжыраы-биле ынаар эптештир суп, эзип турар. Шак-ла ынчаар бир ээлчегниң ажил-ижи, дүн-хүн-даа дивейн, уламчылаар.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ
тырттырган чуруу.

Тываның Баштыңының ажыл-херээ

СЫДЫМ БАЙЫРЛАЛЫН ЭРТТИРЕР

Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оол Тес-Хем кожуунга ажил-агыйжы сургакчылаашкын соонда, ындыг саналды идип үндүрген. Сыдым байырлалында школачылар аъттың дерин кылы-рынга мөөрейлежирлер.

«Ак-Эрик суурда сыдым байырлалы бистиң өгбелеривистиң дугайында лекциялардан 1000 катап дээштиг-дир. Тус черниң улусчу мастери Күр-Дагба Ланаа бурунгу болгаш ажыктыг билиглерни оолдарга дамчыдып, херек кырында канчаар кылырын холу-биле тудуп өөредип турар. Ол көдээ ишчиниң байырлалы республикага Тываның аалчыларына хүндүткел чылы кылдыр чарлаан 2016 чылга дүүшкөк, ынчангаш ону баштай кожуун иштинге, оон республика деңнелинге эрттирер» — деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Ак-Эрик суурнуң шупту оолдары школада улусчу ус-шевер Күр-Дагба Ланааның удуртканы «Чылгычы» бөлгүмде хостуг үезин эрттирип турар. Олар шупту сыдымның ужу-утказын, мал ажилына ооң ажыын, хөмден ону канчаар кылырын билирлер. Бодундан улуг эр кижини Ак-Эрикте «акаа» деп адаар. Оолдарны бичии-зинден эр мөзү-бүдүшкө, онза харысалгага, кижизиг чугаа-соотка кижизидери — хажыттынмас чаңчыл.

Көдээ черниң школазы үш дугаар чыл сыдым байыр-лалын эрттирип турар. Кижизидикчи утка-шынарлыг бо байырлалды өске черлерге база эрттирер ужурулуг деп Тываның Баштыңының санааны чөп.

ТР-НИҢ ЧАЗААНЫҢ АЖЫК-ЧАРЛЫ

«Информетр» төлевилелдин эксперттери Россия Федерациязының 85 субъектилериниң аразындан эрге-чагырга органның ажык-чарлыг чоруу-биле шылгараан үжен черлерниң санынче Тываның Чазаан кириген.

2015 чылдың күзүн чоруткан рейтинг-биле регион-нарның күүсекчи эрге-чагырганың дээди органның сайтыларының ажык-чарлыг чоруунга аудитти тургускан. Хоойлужулганың негелдези болгаш ажыгакчыларның хереглели-биле эрге-чагырга органның албан-езу сайтыларынга дүүштүр төнчү түңнелди үндүрген. Дем-декти салырынга ниитизи-биле 206 аңгы критерийлерни ажыглаан.

Рейтингиниң авторларының үнелээни-биле, Тыва 29-ку черде, 58,390 хуу ажык-чарлыг. Бо чылдың май-да парлаттынган рейтингке деңнээрге, республика бодунуң туружун 16,950 хуу экижиткен.

Сибирь федералдыг округтуң регионнарындан ажык чорук рейтингинде Томск биле Омск областарның администрациялары база Красноярск крайның Чазаа эки деңнелде.

Ростов, Ульяновск областарның база Ханты-Мари автономнуг областың чазаның сайтылары ажык-чарлыг чоруу-биле 96 хуудан хөй болуп, рейтингини баштаан, а эң-не кудуку черни Севастопольдун, Чечен база Дагестан республикаларның чазактарының сайтылары ээлзэн.

ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.

РОССИЙЖИ ПАРЛАЛГАНЫҢ ДЕТКИМЧЕЗИ-БИЛЕ

Чаа чылдың болгаш Рождество байырлардарын уткуштур номчукчуларга, ылаңгыя бичии уругларга белекти Ю.Кюнзегеш аттыг Тываның ном үндүрер чери кылган. Парлалга болгаш массалыг коммуникацияларның федералдыг агентилелинин деткээни 11 төлевилелдеринин 3-үн боттандырган. «Кажар койгунчугаш» («Хитрый зайчонок») деп уругларга тоолдар ному, «Хайыралыг мээң Тывам» («Драгоценная моя Тува») тыва чогаалдың антологиязының 1-ги тому орус, тыва дылдарда чырыкче үнген.

Ийи дылда антологияны тургузарына Тываның Улустуң чогаалчызы Николай Кууларның кириген үлүг-хуузу улуг. Ол дээр дээр тыва уруглар чогаалдарын ынаар кириген. 2014 чылда «Радужная моя Тува» деп номга уругларга шүлүк чогаалдары үнген. Ийги томда ортумак класстарның өөреникчилеринге чогаалдар кирген. Тыва чогаалдың үндезилекчилери Степан Сарыг-оолдун, Леонид Чадамбаның, Монгуш Кенин-Лопсанның, Юрий Кюн-

зегештин, Кызыл-Эник Кудажының, Экер-оол Кечил-оолдун, Чооду Кара-Күскениң болгаш өскелерниң-даа чогаалдары төлөптүг черни ээлээн. Номну Россияда Чогаалчылынга тураскаадып үндүрген.

«Кажар койгунчугаш» деп ном Улустуң езу-чаңчылдар чылында парлаттыг болгаш база төлөптүг черни ээлэри чугаажок. Номну өңүг, чарашчуруктар-биле каастааны онзагай. Тыва чогаалдың антологиязының 1-ги томуна элээн каш салгалдың чогаалчыларының ажилдары кирген.

2015 чылда оон аңгыда «Ак-кара Тыва» деп Сергей Шойгунун төлевилелиниң уланчызы болур «Тывалар» («Тувинцы») деп фотоальбому, Николай Кууларның «А-дан Я чедир аян-чорук» деп ному парлаттыг.

Ам уран чүүл эртемнеринин доктору З.К. Кыргыстың, О.М. Плюснина-Саттың номнары чырыкче үнүп чыдар.

Ниитизи-биле Роспарлалга ийи миллион ажыг рубльди деткимче кылдыр үндүрген.

Бистиң корр.

ЧУРТТУҢ КОЛ ЕЛКАЗЫ

Кремль Елказынга уруг бүрүзү чажындан тура киржирин күзээр. Чыл санында аңаа аңгы-аңгы хар-назылыг беш муң хире уруглар, оолдар чыгыр.

Декабрь 26-да Кремльге РФ-тиң Президентизи В.В. Путинниң Россияның булуң бүрүзүнден келген уругларга Елказы болган. Аңаа Тывадан 17 уруг киришкен.

Чурттуң Президентизинин Елказынче баар школачылар — бүгү-российжи, регион олимпиадаларының, мөөрейлерниң, спортчу мар-

гылдааларның тиилекчилери, хөй ажы-төлдүг өг-бүлелерниң база албан-хүлээлгезин күүседип тургаш, мөчээр эрге-хоойлу органнарының ажилдакчыларының ажы-төлү.

Чурттуң кол Елказынче чалаткан оолдар, уруглар солун ужуралдарыг тоолдар болгаш мультфильмнер маадырларын сонуурган, чаа үежилери-биле найыралдажып, Соок-Ирей болгаш Харжыгаш-биле ужуражып, уттундурбас, кайгамчык үени эрттиргенер. Аян-чорук үезинде уруг-

ларга солун хемчеглер бердүнген.

ТР-ниң Өөредилге башкарыга эртем яамызының консультанты Алдынай Кыргыс Республиканың уруглар элчизинин улуг эмчизин оралакчызы Ноябрина Сапк полицияның инспектору, катан Ноябрина Петрова ол уругларны үдеп чораан.

Эрткен чылын 12 школа чурттуң кол Елказынче баар кижиктиг болган.

Шончалай ХОВАЛЬ
Авторнуң тырттырган чурттуң

Найысылалдың Кочетов кудумчузунда арай эргижирей берген ийи каът бажыңнар бар. Ооң бирээзи Тываның политехниктиг техникумунун ийи дугаар өөредилге корпусу. Электриктер өөренип турар бажыңны айтырып чорааш, чеде бердим. Кызаа коридорда чаңгыс аай хептерлиг оолдар турлар. Оларның-биле мендилешкеш, электриктер мөөрейиниң кайда эртип турарын айтырарымга: «Эгелей берген, бистер-дир бис, баштай шылгалда дужаар, даргалар мурнунга, башкы-биле чугаалажыңар» — дээш, башкызын айтып берди. Хөй чылдарда ажилдап турар башкы Зинаида Сүүр-оолду таныштырды.

Тываның политехниктиг техникуму биле ТР-ниң Одалга болгаш энергетика яамызы сырый харылзаалыг ажилдап турар. Кандыг-даа хемчеглерге яамы деткимчезин көргүзүп чоруур. «Тергиин электри монтеру» деп мөөрейни кады эрттирип турар. Чылдың-на декабрь айда бо мөөрей шылгалда хевирлиг эртер. Техникумунун башкылары биле яамының ажилдакчылары ол шылгалданы хүлээп алыр. Бо удаада ТР-ниң Одалга болгаш энергетика сайызын ора-лакчызы Сайын Седип келген. Сургуулдар баштайгы чадазынга команданың ат-сыын таныштырар, ооң соонда шигээдип алган билиинге үндезилеп, айтырылгарга бижимел болгаш аас-биле харыылаар, токтар шугумнарын кожар болгаш дүрген дуза чедирер деп дөрт чаданы эрткен соонда, түңнелин үндүрер. Оолдар ийилеп киргеш, билеттерге харыылааннар. Чамдыктары дыка оожум чугааланар, үннери

дыңналбас. Көдээ суурлардан келген оолдар болгаш, орус дылга арай-ла бергедежип харыылап турду. Башкызы кыдыындан дузалажып берген. Чижээ, аас-биле харыылаар мындыг айтырылгар бар, муң вольт чедир күштүг электр дери-херекселдин тургузарына кандыг херекселдер хергил, токтарның күжүн дүрүм езугаар санап бижир дээр ышкаш.

«Даргалар мурнунга» деп демги оолдарның чугаазының утказы ам-на билдине берди. Яамының удуртукчулары үргүлчү кээп, арга-сүмезин оларга кадып турар. Дээди эртемниг электриктер, башкылар мурнунга шылгалда дужаары берге болбайн канчаар. Токту шын звес кожар болза, айыыл үнүп болур. Ынчангаш электриктерни черле шылгаар апаар. Айтырылгарга харыылаан соонда, ток шугумнарын кожар шылгалда база бар. Мөөрейниң 12 киржикчилеринге ток шугумун кожар херекселди шуптузун стол кырында белеткей салып каан.

«ТЕРГИИН МОНТЕР КЫМЫЛ?»

Ону алгаш, ток шугумнарын шын болгаш дүрген кожар. Орус, тыва оолдарны кыдыындан эскеримге, дыка кичээнгеилг болгаш шалыкын болду. Сөөлгүзү «Кижиниң кадыкшылынга дүрген дуза чедириптер кандыг аргалыг силер?» деп айтырыг база белен звес болган. Ынчалза-даа командаларның белеткели шыырак болгаш, сургуулдар дыка кызымаккай киришкен. Дөрт чадалыг мөөрейниң түңнелинде Буян Доржу биле Аян Намчылоол тиилекчилер болган, 2 муң рубльдин сертификатын алган. 2-ги черде Артыш-оол Саны, Шолбан Монгуш 1500 рубльдин сертификатын, 3-кү черде Ай-Хаан Ондар, Начын Тумат оларга 1000 рубльдин сертификатын тывыскаан.

Яамының бо техникум-биле сырый холбаалыг ажилдап турарын база дооскан электриктерни ажилга хаара тударын болгаш мындыг шылгалданы удаа-дараа эрттирип турар дээрзин сайыттың оралакчызы Сайын Седип демдегледди. Сайын Вадимович боду Москваның энергетика талазы-биле дээди өөредилге черин дооскан. Бистиң республикага электрик мергежилдиглер чугула херек боорга,

дооскаш келирге, аныяк удуртукчуну дораан-на кончуг харыысалгалыг ажилда томуйлааны ол.

Политехниктиг техникумунун электрик салбырында ырак-чоок кожуунардан 200 хире оолдарны өөредип турар. Школаның 11-ги класын доосканнар 1 чыл, 9-кү классчылар 4 чыл дургузунда өөренип, электрик мергежилдин дипломун алыр.

Бирги М-1 бөлүүнүн мастер башкызы — Белек Юмбуу, М-2 бөлүктүн мастери — Байыскала Эртинге. Бо башкыларның кайызы-даа үр чылдарда ажилдаан, арга-дуржулгазы байлак. «Мээң бөлүүмде 28 оол чыл дургузунда өөренип, Чуртка электриктер чугула херек, ынчангаш ховар кадрларны белеткеп доостуруп турар бис. Аңгы-аңгы албан черлеринде бистиң доостурган электрик өөреникчилериниң ажилдап турары өөрүнчү» — деп, Белек Санданович чугаалады.

Байыскала Мөңгүн-оолович бо техникумда 11 чыл ажилдап турар. Эртеми инженер-механик, электрик мергежилди шеригге тургаш чедип алган. Ооң соонда бээр ажилдап кирген. Удуртуп турар бөлүүнде бо чылын 11 класс дооскан болгаш оон-даа улуг назылыг оолдар өөренип, келген. Техникумунун электрик монтер салбыры Одалга болгаш энергетика яамызы-биле база «Тываэнерго» албан чери-биле дөрт кады ажилдажылгалыг. Олар шыырак оолдарны көрүп, шилип алгаш, техникумну доостурга, ажилга хүлээп ап турарлар. Электриктер каяа-даа чугула херекеттине бээр. Сөөлгү үеде оолдарның сонугалы бедик болуп турар дээрзин башкы онзап демдегледди.

Сургуулдарына ханы билгилни бээр дээш, кызымакка ажилдап турар эр башкылар Зинаида Окчааевна демдегелер олурду. Оон ыңай база бир эр башкы Өөредилге талазы биле директорнуң оралакчызы — Александр Буланкин. Ол 1981 чылдан бээр амгы үеде чедип бо-ла техникумда бараан бооп турар. Мурнунда Кызылдың №1 училищезинин директору турган. Амгы үеде бо училищени политехниктиг деп эде адаан. «Техникумда ниитизи-биле 750 студент хаара туттунган. Электрик, каңакчы повар, даараныкчы мергежилди оолдар, уругларны быжыг билгил-биле чепселгээш, доостуруп турар бис. Ортумак өөредилге чериниң материал-техниктиг базазы база чаарттыг» — деп, ол демдегледди.

Шынап-ла, электрик чугула мергежил-дир. Назы-хар барымдаалайын өөренип турар оолдар бар. Эртинге Чымба 45 харлыг. Келир чылын дооскаш, кайы бир албан черинге ажилдаар күзелдиг. Чүге дээрге, мындыг мергежилдиглерге ажил дораан тыпты бээр. Техникумну дооскан электриктерни республиканың ырак-узак кожууннарында ажилдадып чорудуп турарын башкылары демдегелеп чугааладылар.

Анисья ТЮЛЮШ
Авторнуң тырттырган чурттуң

ЧОН АРАЗЫНДА КИЖИ

Солун кижиниң дугайында та-
штырай. Ам улгады-даа берген
узумза, амыдыралчы, өлчөй сет-
тиг, дузааргак, бөдүүн херээжен
ини шагдан тура эскерип келдим.
надын Светлана Ырбыевна Док-
лай (Эрендей) дээр. Ол он ажыг
улуг маадыр иениң өг-бүлезинге
түтүнгөн. Ада-иези суур, кожуун,
спублика чедир макталдыг ажил-
чораан алдарлыг малчыннар.
ар хөй санныг шаңналдарның,
ек демдектериниң эдилекчиле-
Ажы-төлүн төлөптүг аажы-чаңга
сизидип өстүргеннер.

Бо үлөгерлиг өг-бүлени ам-
утпайн, сактып чоруур мен.
плана Ырбыевна Мөрен суурга
түтүнгөн, школага октябрат,
нер, комсомол чадаларына
өөредилгелиг, сагылга чурум-
уран талантылыг өөреникчи
п дооскаш, Кызылдың баш-
училищезинче дужаап кирген.
кы мергежилди чедип алгаш,
ээн суурунун школазынга пио-
вожатыйлап, эге класска база

кижизидикчи башкы болуп, 42 чыл
дургузунда шаңнал-макталдыг
ажылдап келген.

Ажылынга кызымаккайы дээш
аныяк башкыны интернат эрге-
лекчинге томуйлаан. Ол үеде
алдандан чүс чедир уруглар ин-
тернатка чурттавышаан, өөренип
турган. Малчыннарның хөй уруглуг
болгаш орулгазы эвээш өг-бүлелер
ажы-төлүн хаара туткан. Интернатка
турган өөреникчилери авазы дег
башкызының сагыш-човангырын
сактып, чугаалап чоруурлар.

Ол — чаңгыс кыстың, үш оолдун
ынак авазы. Ажы-төлүн өстүрер
дээш, кандыг-даа ажилды, чалдан-
майн, кылып чораан ие. Ногазын та-
рып, сизген-ширбилин кезип, белет-
кээн база оон-даа өске ажилдарын
боду кылып кижиге. Уругларының ача-
зы Степан Сатович, 2 чыл бурунгаар
аарааш, чок болган. Ынчалза-даа ол
аңаа ундаравай, ажы-төлүңгө ду-
залажып, мал-маганын карактажып
чоруур. Улуг оглу Сайдаш Ыраккы-
Чөөн чүкте өг-бүлөзи-биле ында

чурттап, ажилдап арткан. Оон ийи
оглу тускайлаң өг-бүлелиг. Чаңгыс
уруу — студент.

Светлана Ырбыевна көдээ Со-
ветке каш удаа депутаттап келген.
Хөй-ниити ажилдарының идепкей-
жизи, уран талантылыг, орус дылга
ырлаар-шоорлаар, танцы-сам те-
вер, шүлүктээринге онза сонуур-
галдыг кижиге. Өөнүң ээзи культура
адырынга ажилдап чораан, ыраа-
жы, ши үндүреринге ынак база уран
талантылыг.

Мээң маадырымның амгы үеде
назы-хары дөгүй-даа берген болза,
ам бир удаа чон-биле ажилдаар
дээш, депутаттап кирген. Үениң
аайы-биле чон аразына ажилдаар-
ы нарын апарган. Ынчалза-даа ол
эптиг арганы тып ажилдаар сорул-
ганы салып алган. Төрээн суурунун,
республиказының сайзыралына
үлүүн кириер дээш кызып турар.
Кандыг-даа кижини деткир болза,
ажыл чогуу-бүдөр болгай.

Чечекмаа САДИ.

Эрзин кожуун, Мөрен суур.

ХОВАР ДОКТОР

Тыва чоннун аразында төрү-
инден салым-чаянныг, кай-
чык кижилер чоргулаар. Ын-
чарның бирээзи төрээн черим-
ховар оглу декабрь 20-де 70
наар турган Бичел Монгушович
обай чораан. Арткан чезнери,
и ажы-төлү, амгы уйнуктары
п алгаш, чоргаарланып, изин
п, дөзөп чорзун дээн күзөл-биле
ж сактышкынны бижидим.

айын төнгөн чылын кончуг
арлыг он ийи айда Дус-Даг
изунун Чоза хемде Белдир-
сурбай, Тас ашак, кадайның
инга 6 дугаар төлү бодараан. Эң
оглу мандып, өзүп кээрге, үнү
болганы аныяк ада-иеге дыка
аранчыг турган. Оон соонда
тыр 4 кыс төрүттүнгөн. Ам бо-
олчазы оол, бир тускай чараш
айлыг, бажының дүгү хураган
дыдыраш боорда, даас кара.
г кыштың соогун-даа тоовас,
г-быжыг оолчугаш аал иштиниң
шкүзү болуп, орлан-шоваазы
г өзүп келген. 4-5 харлында-
ар-саар ажилга дузазын када
эн.

л школа назыны чеде бээрге,
да төрөлдөргө чагып, чурт-
п каарга, хамыкты кайгаткан.
ургак, кылбас-тутпас ажылы
техникага салымны илерей
эн. Баштай суурга, улаштыр
ун төвүңгө ортумак школага
нгеш, Кызылга чолаачылар
азын доозуп алган. Ырак чер-
өдээге турган болгаш, дээди
дилге черлеринче кирерде,
домаа, билии четпес бол-
адаваас. Новосибирскиниң
механиктериниң курстарынче
п алган. Сургуулдап өөренип
ла, ол улуг хоорайга мотоцик-
л чарыжына киришкеш, 1965
а 1-ги черни алган. Коммуни-
циализм аажок сайзырап
эн үеде курстарын доозупкаш,
эн суурунга кээп, механик-
жылдай берген. Суур өзүп,
делгем клуб, албан черлери
ээн, чаа-чаа объектилер тут-
лаанын сактып ор мен. Ынчан
ичии чон клуб сыңмас кылдыр
наар, уран чүүл, хурал-суглаа
иттиг-ле болур чүве ийи.
п акый улусту боду дажыглап
-даа турган. Хөй сериялыг

индий, совет, даштыкы киноларны
улус дыка сонугралдыг көөр тур-
ган. Ол-ла үеде суурунун чону база
өзүп, өг-бүлө тудуп, өгленишкен
аныяктар көвүдээн. Ынчан ажил-
ишти социалисттик чарыш-биле
түңнээрге, "Торгалыг" ККБ үргүлчү
тиилекчи бооп турган болгаш, Би-
чел Осурбай аныяанда-ла лениниң
юбилей медалы-биле шаңнаткан.
25 харлыында партия кижигүнү
апарган.

Эң-не демдеглексэн сорулгам,
Бичел бүгү талалыг универсал мас-
тер. Суурда бар-ла турган машина-
техниканы, хереглел барааннарын
(хеп чуур машиналар, радиолар,
приемник, электр илиирлери), чүү-
даа үрелир болза, чүгле ол кылып
шыдаар. Дооскан эртемниг инженер,
механиктер-даа аңаа бүзүрээр, «ал-
дын холдуг доктор» дээр.

1973 чылда база-ла социалисттик
чарыштың түңнелинде, иштинде
кино аппаратуралыг «УАЗ» машина
келген. Совхозтун удуртур комитеди
партийжи даалга кылдыр Бичелге
бүзүрөп, «УАЗ»-ты аңаа дааскан.
Оруу багай ыракта салбырларже, 5
улуг хойжу бригадаларже ай санын-
да кино-концерттиг үнүүшкеннер
кылып, хөртүктөр, кадыр-берт берге
оруктар дивейн, могаг-шылаг чок-ла
чораанын амгы хоочуннар сактып
орарлар. Бичелдин дыштаныр ар-
газы хөлөстөп, удууру эвес. Өске
ажыктыг ажилды кылып чаңылдыг,
оон бир сонугралы, чурук тыртты-
рары. Бүдүн, улуг суурда бир кезек
үеде чаңгыс-ла ол чурук тырттырып
турган. 1960-70 чылдар аразында
мячилик хоккейге тергин ойнакчы
чораанын үжилери бадыткап чу-
гаалажырлар.

Шыдыраага кожуун иштинге Ма-
дон Монгуш, Кызыл-оол Ооржак деп
шыдыраачылар-биле кончуг шы-
рак тутчуп тургулаанын шаңнал-
макталдыг бижиктери херечилеп
арткан. Ынчалдыр берге ажилын-
дан дыштанып ап турган.

Кайгамчык талантызы, техника-
ны сайгарып билири. Өске черге,
орукка кымның-даа машиназы
үрелген болза, кышкы соок хат,
доң хар дивес, машинаның адаанга
чыдып алгаш, ыяап-ла шимчедир
кылып бээр. Өртек-хөлөзи деп бо-
дал оон бажынга-даа кирбес, биче

сеткилдиг кижиге-ле болгай. Оюн-
баштак кыстар аразына суурунун
тулган оглу чораан. Аныяктар дыка
хөй өгленип, амыдырал диңмиеп
турганын үстүнде демдегледим.

1968 чылдың майда Бичел-биле
көдээ ажил-агый техникумунун бух-
галтерия салбырын дооскаш келген
чараш кыс Ольга Тас комсомолчу,
үлөгерлиг кудай аякканнар.
Бичелдин аайы-биле Культура
одааның специализи болуп, Ольга
клубка кассирлей берген. Чурттап
эрткен аас-кежиктиг үезинде олар
2 оол, 2 кысты өстүрүп кижизит-
кеннер.

Техника доктору онзагай кижиге
аар аарыгдан 36 харлыында чок
болган. Кадыг-бергелерни эртип
чорааш, Ольга Монгушовна уруг-
дарын бут кырынга тургускан. Ынак
эжин чидирген соонда, совхозтун
автопаркка диспетчер-бухгалтери
болуп ажилдааш, 1987 чылдан 1995
чылга чедир суурга профэвилел
комитедин даргалааш, хүндүлүг
дыштанылгаче үнгөн.

Ховар докторнун ажы-төлү, сал-
галдары багай эвес улус болган.
Улуг уруу Чодураа повар-конди-
терге өөренип алган. Ийиги уруу
Сырга — дээди юрист эртемниг,
амгы үеде сайгарлыкчы. Оглу Аяс
хостуг хүрөшкө шыырак, чемпион-
нап-даа чораан, 2009 чылда озал-
ондакка таварышкыш, амы-тынын-
дан чарылган. Ол Улан-Баторнун
иштики херектер академиязын
дооскаш, Өвүрге, Кызылга истелге
албанынга ажилдаан. Хеймер оглу
Айдыс ортумак тускай автомеха-
ник мергежилдиг. Соңгу-Кавказ
регионунга шериг эрттирген. Бо
үеде сайгарлыкчы. Оларның уруг-
дары өскөн, 10 шаа четкен. Чүгле
чаңгызын адаайн. Сырганың улуг
оглу Москваның Плеханов аттыг
университетин дооскаш, улаштыр
Чазактың саң-хөө академиязының
кежээки салбырында өөренимшаан,
Күрүне Думазында ажилдап турар.
Өске-даа уйнуктары амыдырал-
чуртталгага чүткүлдүг, угаан-са-
рыылдыг ында-мында өөренип
турарлар. Ольга Монгушовна Тас
уйнуктарын карактажып, ачы-дуза-
зын көргүзүп, Кызылда кээп чурттай
берген энерелдиг эне.

НИНА СЕРЕНОТ.

МАЛ

КЫШТАГЛААШКЫНЫ

2015-2016 чылдың декабрь-1-ниң байдалы-биле
мал ажил-агыйында 5853 мыйыстыг бода мал,
30907 шээр мал, 1461 чылгы мал, 284 хаван, 11 сар-
лык бүрүткеттинген. Эрткен чылдың деңнелинден
мыйыстыг бода мал 428 башка эвээжээн, шээр мал
3031 кудулаан, чылгы 71, хаван 50 баш баткан.

Кожуунда 825 хууда дузалал ажил-агыйлары,
3 көдээ ажил-агыйның бүдүрүлгө кооперативтери,
15 арат-тараачын ажил-агыйлар бар. Кыштаглааш-
кынны хүр ажып эртер сорулга-биле, чыл чеже-даа
кааңнаашкынның берге эрткен болза, бүгү-ле аргаларын
дилеп тып тургаш, кожууннун ажил-агыйлары 5172
тонна сүүзүнүг мал чемин белеткеп алган.

Мыйыстыг бода малдың болгаш шээр малдың
кажааларын, кышка удур белеткеп септээн болгаш
чылыглаан. Малчыннарның бергедээшкенин тода-
радыр, кыштаглаашкынны хынаар болгаш мал аарыг-
ларына удур суртаал ажылы чорудары-биле «Малчын
кыштагларже бөлүк үнүүшкүннер» деп айтышкынны
кожуун чагыргазы ажилдап кылган. Малчыннарның
чурттаарына таарымчалыг байдалдар тургустунган.
Радио, телевизор, чырык бээр дериг-херексел, хүн
батерейлары кыштагларда бар. 40 кыштаг соталыг
харылзаалыг, 54 кыштагда харылзаа чок. Малчын
аалдарның кол бергедээшкени — мал чылгаар дустуң
эвээжени. Дусту кожуунче улуг хемчээл-биле кири
сөөртүрүн организаастаары бистиң чоокку үеде сорул-
гавыс. Кыштаглаашкын малчыннарда чүгээр эртип
турар. Харның кылынадыр чагганы аргыжылгага
болгаш олар-белчириге нарын байдалды тургузуп ту-
рар. Одарларны далбыйлап, кыштагларже оруктарны
аштаары-биле күчүлүг улуг техникаларны аңгылап бе-
леткээн. Малчыннардан кирген чагыг езугаар 3 техника
сугну сөөртүп турар.

Кожуунда 4 аңчылар бригаданың 20 аңчы бак-
таап турар. 2015 чылда бөрүлөр 36 баш мыйыстыг бода
малды, 263 шээр малды, 27 чылгы малды тудуп, мал-
чыннарга улуг когаралды чедирген. Аңчылар декабрь
айда 1 кокайны узуткаан.

КЕЖИК САЛЧАК,

Чаа-Хөл кожууннун көдээ ажил-агый эргелелиниң
башкарыкчы специализи.

ШЫДЫРАА МАРГЫЛДААЗЫ

Декабрь 11-де, Сүт-Хөл кожууннун Суг-Аксы
суурунун Культура бажыңына республиканың
шыырак шыдыраачызы чораан Өктек-Хуна Эртине-
евич Сарыгларның чырык адынга тураскааткан
хөл шыдыраа маргылдаазы болуп эрткен. Бо
маргылдааның чыл санында эртери чаңчыл апар-
ган.

Республиканың аңгы-аңгы кожууннарындан 24 шы-
дыраачы киришкен. Оюннун түңнелинде шыдыраага
республиканың 3 дакпыр чемпиону Чадаана чурттуг Ор-
лан Сарыглар тирилээн. 2-ги черге бо-ла маргылдааның
эрткен чылгы чемпиону Сергей Куулар (Чадаана)
төлөптүг болган. 3-кү, 4-кү черлерни Арат Ондар биле
Аян-оол Ондар үлөшкен. Арткан шыдыраачылар база
шаңналдарны алган.

Республика чергелиг маргылдааны Сүт-Хөл кожуун-
нун спорт даргазы Абгел Монгуш шыдыраачының
ажы-төлү-биле бедик деңгелге организаастап эрттирген.

ДАРЫЙ-ООЛ КУУЛАР.

Чөөн-Хемчик кожуун.

Республиканың база Кызыл хоорайның хүндүлүг, тура-соруктуг хоочуннары, чаа 2016 чыл уткуш- тур чүректиң ханызындан изиг ба- йырывысты хүлээп ап көрүңер!

Аныяк салгалга бодуңарның арга-дуржул-
гаңарны дамчыдып берип, хүндүткелин бүзү-
релдии-биле чаалап ап турарыңар өөрүнчүг. Ол
байлакты хумагалыг ажыглап, келир салгалдар-
га арттырар уjurлуг бис. Каң дег кадыкшыл-
ды, өөрүшкүнү, өг-бүлө бүрүзүңгө аас-кежикти
күзедивис!

Тыва Республиканың хоочуннар
чөвүлелиниң даргазы С.К.ДОЛГАР.
Кызыл хоорайның хоочуннар
чөвүлелиниң даргазы О.К.ДАМДЫН.

УЛУСТУҢ БАШКЫЗЫ

Зоя Сагдыевна ДУКТЕН-ООЛ.

Ак-Довурак хоорайның хүндүлүг чурттакчызы, 55 чыл иштинде башкы ажылынга чораан, ооң иштинде 30 чыл иштинде Ак-Довурактын №2, 4 школаларының директору чораан Зоя Сагдыевна Дуктен-оол бо хүннерде 75 харлаан. Ат-алдарын адаарга, чайгаарла кижиниң хүндүткели, чоргааралы хайныгып келир: ол күш-ажылдың хоочуну, РСФСР-ниң Улус өөредилгезиниң тергини, РФ-тиң, Тыва Республиканың Улус өөредилгезиниң алдарлыг башкызы, Тыва Республиканың улустуң башкызы, хей санныг орден-медалды, Хүндүлел бижиктерниң эдилекчизи.

Зоя Сагдыевна — мергежилге бердинген, бедик харысалгалыг, негелделиг, чонунга улуг хүндүткелиг башкы.

Мен ол хей санныг төрелдерим Ооржактарның керни болганымдан бээр барык 49 чыл болуп тур мен. Ынчангаш ол кунчуумну аныяндан бээр билир мен. Зоя Сагдыевна чеже-даа шыңгыы болза, чонунг, улуг-бичиге эвилең-ээлдек, чугаа-сооттуг, кижизиг кижиле болгай. Бажыңыга кежээ, ажилгыр, арыг-силег кижиле. Огородун көргөн болзуңарза, чаңгыс бок чашпан чок.

Өөнүң ээзи Деспи Күжүгетович ол чылдарда «Тыва даг-дүгү» комбинатының профэвилел даргазы чораан кижиле. Ынчан Ак-Довурак хоорайның диңмилеп турган үези-ле болгай. Ак-Довурактын Культура ордузунуң ажылы дыка-ла солун турган чүве. Классиктиг шиилер, концерттер,

яңзы-бүрү хемчеглер удаа-дараа эртип турган. Деспи Күжүгетович база шиилерге киржип, ойнап турду. Ши бөлгүмүнүң режиссеру мээң дунмам Раиса Монгушова Сат турду, күдээм Семен Семис-оолович Сат база-ла бир артист турган.

Комбинаттың директору Комаров дарга

гастрольдаар артистеринге «Икарус» автотузуң берип, деткип чораан.

Уттундурбас үелер...

А Зоя Сагдыевна угбавыс бир улуг деткикчизи ол.

Өөреникчилерин культурага өөредип, кириштирип, тайылбырлап, боду алызындан математика башкызы-даа болза, бүгү талазы-биле билии четчир. Оолдары олардан чыда кагбаан. Бедик кижизидилгелиг, эртем-билигилг болган. Бо хүнде улуг огу Вячеслав Деспиевич Тыва Республиканың приставтар эргелелинде ажилдап турар. Хеймер огу Артур Деспиевич — республика эмнелгезинде Регионалдыг хан-дамыр төвүнүң кардиология салбырының эргелекчизи, медицина эртемнериниң кандидаты. Өөнүң ишти Снежана Малчинова — республиканың психиатрия диспансериниң кол эмчизи.

Зоя Сагдыевна — чүгле өөреникчилериниң өг-бүлезиниң быжыг чөлөнгийи эвес, ол хей санныг төрелдериниң деткикчизи. Бо назынымда чүнү көрбедим дээр, кижилерниң берге хүннеринде-даа, аас-кежикте-даа чанында чоруур. Тыва Республиканың Улуг Хуралының, кожуун, хоорай совединиң депутаты бооп хей удаа сонгуттуруп чораан. «Чылдың директору», «Чылдың кижизи» деп хүндүлүг аттарның эдилекчизи. Ол бүгү анаа бир черден келбес болгай. «Ак-Довурак хоорайның

хүндүлүг чурттакчызы» деп атты алган база анаа эвес.

Ирина Шекпер-ооловна Очурн «Тываның херээженнери» деп ном-альбомунда Зоя Сагдыевнаның дугайында бажиттинген.

Амыдырал-чуртталга нарын болгай

Зоя Сагдыевна аныяндан бергелер көрүп, ажып эртип келген. Ачазы Саг Дизижинович Ооржак 33 харлыында аарааш, чок болган. Мээң кунчуум Саг Хеликпеновна аныянда 7 уругну азыр артып калган. Ынчангаш кырган-ачазы бо оол, бир кысты бодунга бижидип, азыр алган. Олар дээрге Хевең Дизижинович Шериг-оол Дизижинович ийи угбашкы ол. Хевең Дизижиковнаның уруу Ак-Довурактын-даа, республикада-даа шыңгырак сайгарлыкчы Ольга Ивановна Ооржак ол. Өске-даа кады төрээнерниң ажы-төлөптиг кижилер болган.

Ынчангаш угбавыска, бистиң эң улуг вуска, ооң кады төрээң дунмазы Шериг-оол Дизижинович Ооржактын бо гаш уругларымның, уйнуктарымның төрелдеримниң мурнундан байыр чедирип, аңаа өөрүшкүнү, узун назыны бүгүдөгө чараш байдалды, сеткил сагыс чырык, кол-ла чүве быжыг кадыкшылыды күзедивис.

Сара ООРЖАК,
Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы, керни.

АСТЫНЧАК КӨВҮРҮГ

Шаңчы сумузуңуң Идик-Хончу аксында Улуг-Хем чоогунуң даглар аразында, кызылы черде Хемчик хемни кежир астынчак көвүрүг бар. Ооң төөгүзү безин солун. Чоон тростарны манзаларда быжыглап, 1976 чылда барык ийи чыл чартык ажыг үеде тудуп, хемниң ол-бо талазында хая-дашты аштап, тростар база дериглер быжыглаарда оңгарлай каскылааш, хей сай-элэзин, цемент холуксаалыг бетон куткан. Аңаа херек хамык чүүлдү күштүг машинага чүдүргөш, ийи кадыр арт-сынны өрү чүткүдүп ажар, төптөн сумуга чедир 45 км, оон улаштыр 30 хире километрге чедиргилзэн.

Ынчан «Найырал» совхозтуң директору, карачаев омактыг, тыва дылга эки чугаалаар С.-К.А.Текеев хамык саң-хөө айтырын көдүрүп, удуртукчулар-биле шиитпирлзэн. Бойдустан чаяаттыңан уран-мерген угааныг каңнакчы, тудугжу мергежилдиг Даваа Монгушович Доппай көвүрүг тудуунуң төлөвилелин шыйып кылганын хүлээп ап, он ийи харысалгалыг ажилчыннарны директорнуң дужаалы-биле быжыглаан. Тывада чаңгыс астынчак көвүрүгү олар төлөпти-биле тутканнар.

2010 чыл үезинде Даваа Доппайның ажы-төлү ачы-дузанын көргүзүп, кыштың соогунда, чайның изинде кадыын, күжүн өргээн кижилерниң ат-сывын сиилбип бижээн самбыраны көвүрүг чанында тургускан. Ол улустан Чаа-Хөлде Часкалбаа Бүрбүевна Намзырай, Вячеслав Микаевич Намзырай огулунуң бажыңында чурттап орат. Би-Хемде Валерий Достуктуң сураа бар... Арктаннары бурганнаан бол, оларныкы эки кылган ажил-үүлэзи артып калган.

Ол көвүрүгүнүң элзэн адаанда бичии калбак кежиг бар. Таңмалык, Хемчикынды чоогунда-даа тайгалаарда, шапкын хем

дивейн, кортпайн, шагдан бээр оладып 20 хире хой-өшкүнү хемелеп кежирери, кадарчыларга, ажы-төлгө-даа аргыжарда бергеле турган. Ооң соонда астынган көвүрүгүлөп кежип эгелээрте, чыргалдыг апарган.

Чээрби хире метр бедикте ол көвүрүгүлөп кежерге, кылаштаан базым аайы-биле ол-бо талаже база өрү-куду арай чайганыр, чындыңнаар. Адаанда дүргетелип баткан хем-сугнуң даажы чоогунда кашпап дагларда кооладыр чаңгылаанып, диңмилеп турган дег дыңналыр.

Дөртөн чыл нүүрүндө ажыг-лалда буянныг көвүрүг чаъс-чайыктан кызылы черде болганында хем савазынга сыңышпастан, суг бедип көдүрлүргө көвүрүг ийи удаа үерге таварткан.

Баштайгызы 1989 чылда тайгалаан малчыннар дедир кежип келгенде болган. Агбагар дазылдыг, улуг терек ызыртынып орааштыңаш, үрегдзэн, бир тросту үзе кезип тургаш, теректи адырган.

Бо хүнде Чаа-Хөлде чурттап орат күш-ажылдың хоочуннары Марташ-оол Кыргысович Чамбал биле спорттуң база хоочуну Николай Түлүшович Шырап оларның сактышыкыны. Марташ-оол Чамбалдың «ЗИЛ-157» деп алды дугую ажилдаар машиназынга узун, чоон хоолой алгаш, үш кижиле чоруткан. Идик-Хончунуң хүннээр талазында кылын хар дожаңналган артты үнүп чадашкан, узун хоолой база орукка кагылган. Хоочун механизатор акызы Михаил Дугар-Сүрүннүң кызытканындан хар, дошту лом, хүүрек-биле хүнзедир аштап, казып тургаш, арт кырынче үнүп келгеннер.

Көвүрүг септелгезинге ынчан срс кижиле шыырак ажилдаан. Тростарга быжыглаар кургаг манзалардан эгелээш, немелде ажилдардан аңгыда, ында кадыр дагның кыдыын

дургаар одуруг орук кылганы улуг чедишкен, чаартылга болган. Эрткен чылдар дургузунда көвүрүгнү кешкеш, кижиле безин дөрт-даяктаар чыгыш хербекте-нип чорааш, даг кырынче арай деп-ле үнүп кээр оруктуг турган. Бо септелге үезинде хая-дашты үттеп өрүмнээр тускай маскалыг, чазылдырар бүдүмелдиг, тускай херекселдиг ийи кижини Кызылдан чалап эккеп, чазылдырып тургаш кылдырткан. Чазылдырышкындан чаштап үнгөн хая-дашты, довуракты аштап-арыг-лаан. Одуруг оруктуң чамдык черлерин лом, кускун-хаай-биле казып, улуг үүлени бүдүргеннер.

Төөгүлүг көвүрүгүнүң ийи дугаар үерге тавартканы 1994 чылдың июнь төңчүзүндө чайыктаан чаъстардан болган. «Шаңчы» кооперативиниң хей кодан өшкү-хою тайгалаарында тургаш муңгашталган. Дүвүренчиг медээни «Хемчик» заказнигиниң егери Очур-оол Ховалыгович Норбу дыңнадып келген. Үрелиишкен хемчээлин, септээр аргазын удуртукчулар чедип көргөн. Дөртөн бир метр узун көвүрүгдө кылып быжыглаан доорбаштар, брустар, манзалар үерге чууй шаптырган. Күштүг машинага чүдүртүнгөн. Каңнакчыны, долгандыр «Белорусь» трактор биле кислород, карбид-биле ажилдаар дунзалакчыны дээш, херек-ле чүүлдерни совхоз проравы Оюн-оол Дамдинович Дамдын белеткээш, аъткарган. Тускай ажилчын бөлүк көвүрүггө келирге, үер шала шеглей берген бол, дажаан хемниң суу хоорсарыг, шимзэн-даажы намдаар хире эвес дүргетелип чыдар болган. Оолдарны Очур-оол Норбу изиг-ханныг өөрүп уткуп алган. Олар чөмөннөп олурда: «Тайгалаашкынче муңгашталы бердивис. Куспак четпес чоон терек-ыяштар, шары-бугадан улуг дазылдар бадып турду. Көвүрүг канчап тур дээш чеде бээримге, чок-ла-дыр. Тростары арткан,

хомудаанымдан ыглаарында турдум. Чанаш тростарга малмаган кежирер эвес» — деп, ол хөөрегилзэн.

Эртенінде даң адаары билек, ажилчын бөлүк шалыпкын кирипкен. Эң берге ажил адаккы чанаш тростарга керттик брустарны демир куржаглар-биле ээриилдеп тургаш, манзаларны быжыглаары. Ону электромонтерларның белинге багынып курларын ажыглап, үстүндө троска халаңнадыр астынган, мөөп бадып чыдар шапкын хемче баштанып алгаш, кылып быжыглаар. Чүрекир кижиле шыдаар.

Эртен эртелеп, кежээ имиртинээже чаъстыг-даа хүн дивейн, бүгү арга-мергежил ажилдап, беш хонук дургузунда шалыпкын ажилдап, көвүрүгнү ажыгдалга кириген. Оларның ачызында тайгалаашкын озалдаван.

Слесарь, сантехник, каңнакчы, электрик колдуу машина-техника-биле харылзашкан ажилдыг бөлүк бо: семис изиг-хан-биле хандырып дузалашкан Очур-оол Норбу, Николай Шырап, Сергей Даваа, Владимир Санчай-оол, Орлан Ондар, Завар Донгак олар. Мындыг оолдар үер алган көвүрүг септелгезинде-дир деп, катер капитаны чораан, хоочун механизатор, ол көвүрүг тудуунуң баштайгы кижикчизи, пенсияда дадылаа Дыкырович Түлүшке бир эртен уткушкаш, чугаа кадында дыңнадырымга: «Үрелген кезектер кылдыртып, кадыг техника септелгезинге шаг болган, билир мен. Оларның чогадыкчы угаанынга, инженер-техник бодалынга бүзүрээр мен. Холу туттунгур, шалыпкыны ужу чок эрлер-дир, олар шыдаар» — дээнинде ханы утка черле бар.

Колдуу Онза байдалдар яамызының шериг ажилдакчылары катер, өске-даа дериг-херекселдиг үдеп, дузалап, камгаладып чоруур В.В.Путин биле С.К.Шойгу ол көвүрүгүлөп каш-даа куду-өрү эрткен. Бир катап Улуг-Хем өрү

чоктааш, Хомужапка чайлап чыткан, Москвага Совет Эвилелиниң комсомолунуң Хүсэйдизиниң делегады, аныяндан мурнакчы кадарчы Дукан оол Тулушович Маскыр-оолду аалынга кирип шайлааннар. Кадарчыга швейцар хол шагы, ка бижек белекке бергенин каш-да солунга бижээң.

— Көвүрүг чаа-ла кылдыганда, Очур-оол Норбуну адап сурап, аң чөпшээрелдиг, кончу боолуг немец турист келген Таңмалыктың кадыр-берт хая даштарынга эдертип чедирген. Те-чуңма үзүктелбес дөсле кырынга үндүрүп келген. Ынаа кудургай куду ырак каът кыдында аңнар көзүлген. Эдертке кижизи дураннааш «Хыи-хыи» деп бөлүк чуңмалар көстүрүп кайгап сонуургааны илден. Кончу боолуг кижиле боолазын дээш имнээримге, холда дураның рюкзактап алгаш, өске узадыр тыртар, чүстүг дураны-биле элзээ көргүлээш, «мүтер-мүтер!» дээш хоржок деп имнеди. Кыс, ич аңнар-дыр — диген. Улаштыр чорупканнар. Бир кадыр ийге немес кижизи чулгуп бадар часкан. «Бир кадыр-берт дагларга даштык артында немец кижини аңдары өлүрүп алыр эвес» дээш хөлчө корткан. Кижизиниң боозуну чүктээр баандан сегирип алган салбаан, арайында үндүр тыртып келген. Кол сорулгазы хей керттиктерлиг, узун мыйыстары те бажы хереглөп келген кижиле болган. «Эдэрткени дээш, мен элзэн каш немец марка акшалар берген» — деп, Очур-оол Ховалыгович хөөрегилзээр кижиле.

Тываның «Тос эртин» төлөвилелиниң санынче база кирип турган, мал-маган кежирген ара тарга, аңчыларга-даа буянын чедирип турар көвүрүг, келир үеде иштиги, даштыкы-даа туристерге база походтаан, каттаан аныяктарга-даа улуг дузаны чедирер деп бодаар мен.

Дегут ДЕМЧИК,
Чаа-Хөл суур.

УТТУНДУРБАС УЖУРАЛДАР

1966 чылда ИХЯ-га ажил-киргеш, бир чыл ажил-киргеш, Коммунисттик партия-сүрээленинге кирип алы-менээ командирим Карма уш сүмелзэн.

Партия кежигүнүнге кан-ттың биледин ол үеде ил хоорайга партия коми-ниң ийиги секретары Ки-з тывысты. Ооң соонда, эр апарганда, СЭКП Тыва дунга камгалакчы шагдаа ыр шилчидипкен.

Бирги ужуражылга
Февраль ай турган чүве. Ко-ирим мени келдирткеш, дарганың бажыңың бир лакчызы аарый бергенин, олур кижиги херек апарга-ыннаткаш, ынаар чорутту. Иштинде кым-даа чок. Иң бажыңыңдан мээң ир дээним От-оол шаг-арга-биле үнүп келдилер. Иң: «Улгады берген кижиги аштыгаа доңуп турбайн, иңче кирип, изиг шайдан чыннып ап тур» — деп, турарын дыңнап кагдым. — Оол шагдаа — тыва эки-и, эрес-дидим дайын-ыңның бирээзи. Дарганың эки турачыны хүндүлээр. — От-оол фронтучу орден-алыг хирезинде, оларын алган чораанын көрбээн Биче сеткилдиги аажок, иң бажыңың хериминиң иштин-и, кладовказынга отту-яштарны эңдере чаргаш, еп каар кижиги болду. Оозун-рга, аажок бөдүүн, ажил-жи.

Ийги ужуражылга
Ир-ле күзүн, ноябрь ортан-оор, кежээ алды шак ажил-и улуг даргалар чанып-канда, партия обкомунуң иң бажыңың бирги каадынга оңыйлап тур мен. Кады-иңыйлап турган эжим чөм-чорупкан. Чеди шак чедип-Тока дарга үнүп чорупкан. Ил болгаш, бир-ле кижиги-чу талазында эжиктен-и, менче дорт кылаштап-айгылгаан чырынга ол иң карааның шили кылаш-те, улуг дарга болду. Ол Тока дарганы улус дорт

адавас «улуг дарга» дээр чүве. Улуг дарга меңээ чоокшулап кылаштап кээрге, езулааш, мен-дилештим. «Дыка соок күс-тур-бо» — дээрге, харыылаваас бол-зумза, хүндүлел чок апаар дээш: «Ийе, дарга, соок күс-тур» — деп кагдым.

Дарга савыя хүрүң курткалыг, сарыг галифе чүвүрлүг, кылай-тыр аштап каан, сыгыглар чок хром сапыктыг, кепка бөрттүг, бодаарымга, бир-ле черже чо-руур дээр хевирлиг. Дарга де-журный шагдааның столунуң чанында даштын ногаан шепкен-биле шыпкан креслога кээп олу-руп алды. Ол үеде «Смена» дээр фотоаппарат-биле чурук тыр-тырып өөренип турган кижиги мен. Партия обкомунуң бажыңың дужунда кудумчу кежилдир, ол үеде турган универмагтан чурук үндүрер херексел садып алгаш, оомну стол кырынга салып ал-ган турган мен. Дарга ону тудуп көргөш: «Бо чүү чүвөл?» — деп сонуургай-дыр. «Эки чүүлү шингээдип ап турар-дыр сен, эки өөрөн» — деп кагды. Оон дежурныйның телефону-биле Анчимаа Амирбитовнаже дол-гааш:

— Кажан ажылың доозар сен? — диди.

— Доозуптум. Кеттинип тур мен — деп хары дыңналды.

— Хүндүскү шайың, пи-рожикилерни арты бе?

— Пирожикерни оолдар чипкен, шай бар.

— Мен адаккы каапта мен.

Шайың бээр бадырып эккел.

Даргаларның чугаазы ча-нында кижиге меңээ дыңналып турду. Элзэн каш минута эрт-кен соонда, Анчимаа Амир-битовна кызыл термос тудуп алган бадып келди. Меңээ изиг шайны кудуп бээрге, бирээде, даргаларымның ийи таламда турарындан сүрээдээш, ийде, шайың изинден дерим сыстып келди. Мени эпчохсундурбас дээш ынчаарлар ол ыйнаан, термосун «Оон ап алыр бис» — дээш чоруптулар.

Үшкү ужуражылга

Ажылым аайы-биле дарга-ны барык хүннүң чыгыы көрүп турзумза-даа, ооң ажы-чаңын,

овур-хевирин ужуражылгалар аайы-биле бижикседим.

Бир катап кыжын бичии школачы оолдар чыннып алыр дээр боор, партия обкомунуң бажыңың кире халчып келди-лер. Дарга ол үеде чаа-ла үстүкү кааппан бадып келген турган. Кирип келген оолдарның бирээ-зинге чөдө бергеш:

— Кулааның соогун көрөм. Бөргүннүң халбыңын дүжүрүп ал. Соокта кулааң үжүдүп алдың — деп, сагыш човап чагааш, үнүп чоруй барды.

Дөрткү ужуражылга

1961 чылдың октябрь 11. Мен ынчан дежурныйлап турган мен. Тыва хөгжүм-шии театрынга болур хуралче шупту даргалар чорупкан. Ол хуралдың ажы-лын радиога дамчыдып турган. Кежээкиниң алды шак үезинде Тока дарга илеткел кылып тур-да, бир-ле херээжен үн: «Сал-чак Калбакхерекевич, Силерни Москвадан долгап, телефонче чалап тур» — дээр соонда, элзэн үе болганда, дарга улуг тынарга, катап индирде келген-дир деп билип турдувус.

— Товарищи чрезвычайное происшествие — деп орустат эгелзээрге, залда орган делегат-тар ыржым барганын дыңнап ор мен. — Кажан-даа тыва кижиниң сагыжыңга турбаан төөгүлүг болушкун болган-дыр. Тыва автономнуг областы Тыва АССР кылыр кылдыр РСФСР-ниң Дээ-ди Советиниң Чарлыы үнгенин ам чаа меңээ дамчытты. Бүгү-Тываның чонунга канчаар-даа аажок улуг изиг байырны чеди-рип тур мен, ура, эштер! — дээр-ге, зал ишти диңмиттелип турду.

Даартазында 8 шакта сал-бырывыс командири старши-на Сиилинмей-биле ээлчээ-вис үези. Тока дарга Кызыл хоорайның партия комитетиниң бирги секретары Курбатский, ИХЯ-ның эргелел даргазы Ар-тас олар-биле кирип келген. Өөрүшкүзү-даа аажок: «Тыва автономнуг областы Тыва АССР кылып каар дээр, Воронов дар-гага кирип чугаалажып чордум. Оон Хрущев даргага ийи катап кирдим. Ам күзөл боттанган, бот-тарывыс конституциялыг, ботта-

рывыс сайыттарлыг, күрүне эр-гелиг болганывыс ол. Мурнунда Красноярск крайга кадар дээрге, чөпшээрешпээр кижиги мен — дээр, кезек чугаазы үзүктели бээрге, көөрүмге, карманындан думчуржылы-биле карааның борбак-борбак бадып турар чаштарын чодуп тур. — Назыным иштинде шыдаар хире-шаам-би-ле чонум дээр, кызып-кылайып чоруур кижиги-дир мен. Дириг чорааш, Тывавысты ам-даа сай-зыралга чедирер күзүлдиги мен. Силер база кызып ажилдаңар. Адыш оку дег бичии Тывавыс ам-даа чечектелип сайзыра-зын» — дээр, даргалар-биле өрзэлчинче кире берди.

Элзэн болганда, чанымга старшина: «Яды өскөн болгаш, чону, ооң келир үези дээр карак кызып-ла чоруур-дур. Тываны АССР чедир депшиткеш, дар-га кызыгаар чок өөрзэн-дир» — деп, ол хире улуг дужаал-дыг кижиниң карааның чажын көргөш, көжүй бергенин чугаа-лап орду.

Бешки ужуражылга

1962 чылда мени Таңды кожунуң Бай-Хаакче участок шагдаазы кылдыр шилчидипкен. Бай-Хаак, Межегей, Кара-Булуң, Березовка суурларны харыылар болдум. Чурттаар бажың, өөм иштин ажил-биле хандырдылар. Милиция начальниги Каверсун, ооң оралакчызы Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчизи Байыр Юнгарович, участогунуң оперативтиг инспектору Василий Добугаа. Байыр Юнгаровичини Чөөн-Хемчиктин милиция на-чальнигинче депшидиптерге, ооң орнунга оперативтиг ажил-ды шыырак билер Тимур Чиг-житович Даваа ажилдап келген. Ол күзүн ноябрь айда партия райкомунуң бюрзу болган, аңаа улуг дарга келген сурагылы болду.

Кежээ 10 шак үезинде бодум-нуң даргамның даалгазы-биле партия райкомунуң бажыңын хайгаарап чорумда, Тока дарга майкалыг сула шимчээшкinner кылган тур. Даргага көзүлбези-биле оожум дедир бар чорумда: «Бээр кел, кай баарың ол?» — дээрге, эжикке чедип келгеш,

езулап кагдым.

— Мында чүнү канчап чорууруң ол?

— Таңнылдар хынап чор-дум?

— Таңнылдарың эки көр. А мени таңнылдай бердиң. Хор-жок. Бээр кирип келем — дээр, мурнунга табуретка салып каг-ды. Кирип келгеш, турарымга: — Чүге тур сен? Ыяш чүвүр кедип алган звес сен — дээр, кажан мында ажилдай бергенимни, өг-бүлөмни, бажың-балгат берген бе дээрзин сонуургады.

Оон Спартак дээр шагдааның ниити чөмненилге черинден арагалап орган кижилерни үндү-рүпкениниң дугайында чугаа-лааш, ол хүн дургүзүндө та-варышканы бөдүүн ажилчын кижилерниң дугайында аажок чымчак чугаалады.

Үстүндө кириген ужура-жылгаларымдан мен Тока дарга аажок бедик культу-ралыг, ээлдек-эвилең, бөдүүн улус-биле-даа, албан-дужаал-дыглар-биле-даа оюн-баштак чугааларын кирип тургаш, сургай аарак чугаалажып, аажок сагыш-човангыр удуртукчу деп көргөн мен.

Түңнел сөс орнунга

1978 чылда Ленинградка ис-текчилер билии бедидер инсти-тутка 3 ай хуусаалыг курстарга өөренип турумда, кады турга-ным Казахстан, Азербайджан, Киргизия, Калмыкиядан эш-өөрүм мээң кайыын келгенимни айтырып, Тывадан дээримге: — Токаның «Араттың сөзүн» номчаан бис. Ооң автору Тока дарга 7 дакпыр Ленин ордени-биле шаңнаткан чорду. ССРЭ-де чүгле маршал Устинов ол хире шаңналдыг — деп, чугаалаар турдулар.

Тыва кижини мактаарга, мээң кайы хире чоргаарланып тур-ганымны чугаалаан-даа ажыы чок. Тока дарга көдээ суурларга хурал-суглаа эрттирип кээрге, чарлаваас-даа, чон боду чыгып кээп, ооң илеткелин дыка со-нуургап дыңнаар турган. Ол дээрге бедик хүндүткелдин демдээ-дир.

Балдан ШАГЖАН,
ИХЯ-ның хоочуну.

“ЭКИ КЫЛГАН АЖЫЛ — ЭЛЕП ЧИТПЕС АЛДАР”

Т-Хем кожунуң Хайыракан а бистиң төрөл-бөлүктүн идүлүг өгбөзи Александр иң хөй ажы-төлдүг, онза-жилерниң бирээзи чораан. Иң бажыңың барык хөй кезин уран салым-чаяанныг болганнар. Иң аразындан орлан-шогаа Анатай эмчи болур күзелин дырып, дээди эртемнуг эмчи төрзөн кожунунга ажилдап, иң бедик хүндүткелин чаалап Ол — бурунгаар көрүштүг, туруштуг, бедик сорукутгакчы.

Идирал-чуртталгазының биле Анатай Александровна ылапче көжүп, Кызылдың ичилизинге “Педиатрия” иң башкылап, элзэн хөй чыл-анаяк эмчилерни өөрөткен. Ил камгалап системазынга авыгазы болгаш хөй чыл-ак сеткилдиг ажылы дээр, эмчивис Тываның Баштыңы иң Кара-оолдун Чарлыы езу-Р-ниң Кадык камгалалының

алдарлыг ажилдакчызы” хүндүлүг аттың эдилекчизи болган. Кезээде ажил-ишчи дилээшкнде, эмчи дунмамга бо каш одуругларны йөрээдим:

Төрзөн чериң Улуг-Хемге Төлептиг-даа эмчи чордуң. Чонуң сеңээ хүндүткелди Чоргаарланып, сунуп чорду.

Аныяндан амдыгаа дээр Ажил-ишчи сорууң бедик, Чаа чүүлдер сураан, дилзэн Шапкын иште

шымнып чор сен.

Эки кылган ажылың дээр, Эгээртинмес бедик алдар. Хүндүлүг эмчи силерни Хүннээркетеп,

чырыдып келди.

Ажил-ижиң моон-даа ыңай Агым суг дег арыгланзын. Бүгүдеге буян-кежикти, Кадыкшылды йөрзөп ор мен. Валентина МАСПЫК-ООЛ.

ЭКИИ, ЧАА ЧЫЛ - 2016!

Кызыл кожунуң Т. Б. Куу-лар аттыг № 2 школазының арты-ишти тоол ораны бол-ган. Ында өөренип турар 1400 хире оолдар, кыстар амыдыралының база бир Чаа чылын уткууру-биле ба-рык ай чыгыы белеткенген. Кижиги бүрүзүңге тоол ораны чедери дег өөрүшкү кайда боор. Аңаа ада-иелерниң, башкыларның база директор Т.И. Долгихтиң, кижизидил-ге талазы-биле удуртукчузу А.Б. Дапылдайың, организа-тор башкы М.В. Монгуштуң, «Эврика» уруглар төвүнүң башкыларының чогадыкчы күш-ажылы эң улуг идигни берген.

Декабрь 25-те школаның оюн-тоглаа болур улуг залы-га узуну 2,5 метр өң-баазын чырыткылары янзы-бүрү ой-наарактар каастаан ногаан шивижигешти долгандыр

ыры-шоор-биле бүргөткен 186 биргиклассчы, 174 ийги-классчы, 138 үшкү классчы найысылалдың төп елказын-че чалаткан чеди өөреникчи Чаа 2016 чылды уткуп эге-лээни ол. Оларның кеткен маскаралдарының онзагай, ча-ражын! Ыңай-бээр маңнашкан арга-эзимиңиң аңары, классик-тиг чогаалдарның маадырла-ры: даңгыналар, Татьяналар, мушкетерлар, тыва тоолдардан Танаа-Херелдер, Сүбөдейлер дээр кымнарны чок дээр. Улуг, чараш, ногаан шиви дескин-ген, ойнап-хөглзэн 400 ажыг өөреникчилерни эртенгиниң 9 шактан, кежээкиниң 17 шакка чедир, беш ээлчегге Соок-Ирей — А. М. Халбазык, Хар-Кыс — Сайзана Доңгак база «Эврика» уруглар төвүнүң ши бөлгүмүнүң киржикчи-лери башкызы К.К. Ондар, хөгжүм каастакчылары В.Г.

Ковалев, Е.М. Комбу-Сюрюн оларның башкарылгасы-биле тоол ораныңа чедип хөглзэни кижиги бүрүзүңге уттундурбас болушкун.

Декабрь 26, 28 хүннеринде ортумак болгаш үстүкү класстарның Чаа чыл байыр-лалын Ж.С. Монгуш, М.В. Мон-гуш болгаш класс башкылары кончуг утка-шынарлыг, чараш эрттирген. Он хонук кышкы дыштанылгага өөреникчилер сагыш-сеткилин, угаан-меде-релин мага хандыр сергедип алгаш, 2015-2016 өөредилге чылының ийиги кезээ — эртем ораныңа шымнып кириптер. Школага болган тоол байыр-лалы, эң ылаңгыя бир дугаар школа елказынга келгеннерге, оон ыңай доозукчуларга сөөлгү ногаан байырлал бүгү назыда уттундурбас болур. Чаа 2016 чыл-биле уруглар!

Светлана АРАКЧАА.

БИРГИ КӨП-СӨӨК ХҮРЭЭЗИ

Бел аржаанындан Көп-Сөөктүн «Үш эртин» (Чоксум) хүрээзи ырак эвес, дыштанып келгеннер хостуг үезинде аңаа баргаш, чүдүп, тейлеп, лама башкы-биле ужуражып, хүрээ чанында делгээн Көп-Сөөктүн кайгамчык улусчу шеверлериниң кылган ажилдарын магадап көрүп турарлар.

Аржаанга күш-ажылдың хоочуннары, дыка хөй кижилер дыштанып турар. Олар хостуг үезинде чыгып келгеш, Көп-Сөөк хүрээзиниң төөгүзүн билип алыксаар, тыва езу-чаңчылдарны аажок сагыыр улус болду. Кызылдан келген Кара-оол Ховалыг Көп-Сөөккө 1857 чылда туткан хүрээниң төөгүзүн билип алыр, ооң малгаштан туткан ханазының артынчызын барып көөр күзелин илередирге, хүрээ-хиит айтырын сонуургаар бөлүк хоочуннар аңаа каттыштыыс. Кара-оол бистерни машиназынга олуртуп алгаш, эрги хүрээниң орнунга чедирген. Хүрээниң малгаштан куткан ханазы 150 ажыг чыл дургузунда туруп келгеш, чаас-чайыкка, өл-шыкка, хатка, изиг, соокка алыскаш, үрелип чавызаан-даа болза, ооң окур-хевирин долгандыр хевээр арткан. Малгаш ханалар даш кылдыр хуула берген, күш-биле кагарга-даа чуурулбас. Дыка быжыг кылганы тодаргай.

Келген хоочуннар хүрээниң ханазына, орнунга чүдүп, тейлеп, кадарыны (баглаар чагы, өргөн безин чок), аш-чеминиң дээжизин салган, чажыын чашкан. «Хүрээниң арткан ханазы төөгүнүн болгаш культураның үнелиг тураскаалы болур болгай. Ооң дугайында тускай самбырага бижевш, маңаа азып каар болза эки-дир. Ону хары-ылаар тускай албан черлери бар болгай» — деп, хоочуннар чугаалажып турдулар. Бо чөлөзүшкүн шын. Ук тураскаал кайы кожуунуң төөгүнүн тураскаалдарын камгалаар албан черлеринге хамааржыр чүве ийик, бо саналды кичээнге алырынга хоочуннар идегеп турдулар.

Бо келген улустуң аразындан бир киж: «Хүрээниң ханазын моон мурнунда көргөн киж бар бе?» — деп айтырган.

Мен бо черге төрттүнгөн,

маңаа хой кадарып өскөн болгаш, школачы чылдарымда Көп-Сөөктүн бирги хүрээзиниң малгаш ханазына араттар малын кажаалап турганын көргөн, билир киж мен болдум. Чылгы кажаалаан улуска дузалажып турганымдан бээр чугаалап бердим. Ынчан хүрээниң ханазы мал-маган ажа халый бээр хире эвес бедик турган. Ону чон «малгаш кажаа» дээр. Мындыг атка чедингенин бодаарга, хөй чылдарда араттар аңаа мал кажаалап келгени тодаргай.

Тывага баштай туткан хүрээлерниң бирээзин ыдыктыг Бай-Тайганың чиге мурнуу чүгүндө Тейлер биле Көп-Сөөк шынаазының аразында Ээр-Хавак дээр черге хову ортузунга Көп-Сөөктүн хүрээзин 1857 чылда туткан. Ону тутарына шевер араттар идепкейлиг киришкен. Ооң бирээзи Кара-оолдун кырган-ачазы Дөң-Терек чурттуг Бабыраң Иргит. Бо хүрээ 1857 чылдан 1914 чылга чедир бежен ажыг чылдарның дургузунда Даа болгаш Бээзи кожууннарның чурттаачыларының ортузунга сарыг шажынның философиязын негиздир, суртаалдаар херекке үлүүн кириген төөгүлүг хүрээ-дир.

ДӨРТ КАТАП ТУТКАН

1914 чылда VIII Богда-Кегээн Башкы Бай-Тайгага чаларап келгеш, Чаа Овааны кылган, Бай-Тайганы ыдыктап даган. Көп-Сөөк хүрээзин келгеш, ону таарымча чок черде туткан дээш, Тейлерге көжүрерин саналдаан. Ол езугаар 1914 чылда Көп-Сөөктүн ийиги хүрээзин Тейлерге туткан. Аңаа Тибетке, Моолга сарыг шажынның философиязын, тускай эртемни ханы-зы-биле шингээдиң алган, эртембилии шыырак чүс ажыг лама башкылар ажилдап турган. Аңаа хуурактар, ламалар өөредир, хуралдар хураар тускайжыткан онзагай хүрээ турган. Тывага улусчу революция тирилген сонда, хүрээ ажыл-чорудулгазын соксаткан, үжөн чылдарның ортан үезинде хүрээни билдинмес бир киж өрттедипкен.

1930 чылдардан 1990 чылдарга чедир Тывага сарыг шажынның чаңгыс-даа

хүрээзи турбаан. СССР-ге эрткен чүс чылдың сезен чылдарының төнчүзүндө эде тургустунушкунуң, ажык-чарлыг чорукту негиздирди эгелээр, хүрээ-хиит ажылын чорударына таарымчалыг байдал тургустунуп келирге, Көп-Сөөк хүрээзин катап тутар саналды шеверлер Көгел Саая, Сергей Кочаа, «Кызыл-Даг» совхозтун директору Каң-оол Чүлдүм кирирге, деткимчени алган. Шажынны хораан соонда, алдан чылдар эрткенде, Тывага бир дугаарында Көп-Сөөктүн үшкү хүрээзин 1990 чылда Кызыл-Даг суурга тутуп дооскаш, декабрь 27-де ажыткан. Тываның болгаш Көп-Сөөк сумузуңуң төөгүзүндө ол улуг болуушкун болган. Ынчангаш Көп-Сөөк хүрээзи Тывага сарыг шажынның номналын, өөредин, философиязын, езулалдарын, чаңчылдарын негиздиринге, суртаалдаарына улуг рольду ойнаан.

Көп-Сөөк хүрээзиниң кескийи, лама башкы Көгел Саая Тейлерге чүс чыл мурнунда, 1914 чылда туткан, үжөн чылдарда өрттедипкен, Көп-Сөөк хүрээзиниң орнунга чаа хүрээни бодунуң күсели-биле тутар саналды үндүргөш, 2014 чылда дөрткү Көп-Сөөк хүрээзин тутуп дооскан. Ооң байырлыг ажыдышыкыны 2014 чылдың август 31-де болган. Ыдыктыг Далай-Ламаның идегээри, бүзүрээри эртемден лама башкы Чадо Тулку Ринпоче Индиядан келгеш, бо чугула хемчегге киришкен.

Моон алгаш көөргө, 1857 чылдан 2014 чылга чедир Көп-Сөөк хүрээзин дөрт катап туткан болуп турар. Чүгө дээрге Даа, Бээзи, Барыын-Хемчик, Бай-Тайга кожууннарның болгаш өске-даа девискээрлериниң чуртакчы чонунга сарыг шажынның өөредин, философиязын, ажыл-чорудулгазын негиздиринге бо хүрээниң ажыл-чорудулгазы эргежок чугула херек. Көп-Сөөк хүрээзин катап тутарына, ажылын боттандырына лама башкы Көгел Мижиттевич Сааяның кириген үлүү улуг, 1990 чылдан бээр ол Көп-Сөөк хүрээзиниң кескийи болуп ажилдап турар.

Таан-оол ХЕРТЕК, Бай-Тайга кожуунуң алдарлыг ажилдакчызы.

ӨВҮРНҮҢ ТӨЛЕПТИГ БАШКЫЗЫ

Ыраккы Өвүр кожуунуң Саглы сумузуңда төлептиг ада, башкы, аныяктарның дагыныкчызы Антон Балдынович Куулар ажилдап, чурттап чорууру чоргааранчыг. Ол — өг-бүлениң улуг огу. Авазы маадыр ие Бичии-Уруг Оолак-овна хөй чылдар дургузунда «Хүнчүгөш» уруглар садынга ажилдаан. Ачазы Балдын Сурамович колхоз, совхозка чолаачылап чораан. Оланыякназында айыыл-халапка таварышкы чок болган. Амыдыралдың аар-бергезинге чалынмай авазы-биле кады ажыл-ишти деңге кылып, бодундан бичии тос думаларын амыдыралдың делгем оруунче үдеп, ажыл-ишке өөредип, эртем-билигге чедирип каан. Боду ышкы ийи башкы, үш эмчи, адазын дөззөн дөрт чолаачы думаларыг. Ол — авазының быжыг, идегелдиг чөлөнгийи.

Антон Балдынович 1978 чылда Саглы ортумак школазының 9-ку класын дооскаш, Кызылдың башкы училищезинге күш-ажыл, чурулга, черчение башкызының мергежилин чедип алган. 1982 чылдан бо хүнге чедир төрзөн суурунда чурулга, черчение, ОБЖ башкызы бооп ажилдап чоруур.

Ол — ажылынга бердинген, кызымаккай, уругларга ынак, башкарыкчы талантылыг, оожум-топтут, шыдамыккай бүдүжү-биле өскөлөргө үлгөр бооп чоруур хүндүткелдиг башкы. Антон Балдынович — спорттун шупту хевирлеринге ойнаар, гитаралаар, ырлаар, танцылаар кайгамчыктыг онзагай киж.

Ооң ажылының түнелдери сумуда, кожуунда көскүзү-биле негиздеп сайзырап турар. Ол аныяк-өскөнни шериг херзэнге, төрзөн чуртунга ынак болурунга, чурттуң төөгүзүн үнелеп билиринге өөредип турар. «Чылдың башкызы», «Чылдың класс башкызы» деп мөөрейлерге удаа-дараа кижип, шаңналдыг черлерни ап келген. Школада ооң эртирип турар «Аныяк кызыгааржы» бөлүмүнүн киржикчилери рес-

публиканың «Зарница» рынга 2014 чылда 3-кү 2015 чылда республиканыяктар спартакиада 2-ги черни алганы — о ажылының бадыткалы Республикада шыгар, лейбол ойнакчылары оол Самыяевич Саая, Алексеевич Бузур-оол, выста чок-даа болза Григорьевич Айдыс-о башкының өөреникчилери

Өөреникчилерни күс далдыг, тура-сорукту темге, номга сонуурга болурунда аңгыда, оол эр мезү-бүдүшкө өөр кижизидип чоруур. Школ оолдар чөвүлелин тургу берге кижизидилгелиг дарны янзы-бүрү спортчу чеглерге кириштирип орукче углап-баштап чор

А.Б. Куулар — төлө башкы болурунда аңгы үлгөрлиг ада. Ооң өөнүң Рада Шагдыр-ооловна — зика, математика башкы Кууларларның өг-бүлөзи кылаашкын ажылын билгелиг, демниг, бот-ботта деткижи, ажылынга базаларга сагыш-сеткилинден динип ажилдап чоруур. С — бир кыстың, ийи оолдун, уйнуктуң хүндүткелдиг, ада-иези.

Антон Балдынович — кожуунуң эр башкыларыг улуг назылы, РФ-тин, ниң Өөрөдилге болгаш тем яамыларының Хүндү бижиктериниң эдилекчи күш-ажылдың хоочуну, хоо спортчу, аян-чорукчу.

Башкылаашкын ажылы бодунуң өөреникчизи Бу Владимирович Кара-Сал, салгакчызы кылдыр өөред кижизидип каан. Ачазы изин салгап, улуг огу Айда Антонович дээди эртемниг, ш риг херзэнде ажилдап чоруу чоргааранчыг.

Башкывыска чедиишкенири-биле байыр чедирбишаа «Чолу чаагай, оруу ак болзу» деп йөрээдивис.

Дарья ООРЖА, хоочун башкы

ЧОНУНГА БУЯННЫГ АВА

Бистиң ававысты Сай-даяк Шириева Салчак дээр, ол хөй ажы-төлдүг өг-бүлөгө төрттүнгөн. Ачавыс аныяк тургаш-ла, чок апарган. Ававыс онзагай салым-чаянныг киж болган. Ам болза улуг экстрасенс киж турган-дыр ийин. Бис бичии тургаш, ону шоолуг-ла эскербес турган бис. Ававыс чүве эндевес, болур болуушкуннарны эрте-ле бурунгаар чугаалаар турган. Чонунуң ынчаардагы адап турганы-биле караң көрнүр киж болган, бойдустан чаяалгазы-биле хамның болгаш лама кижиниң ховар шынарын катый эдилеп, чонунга дузасын көргүзүп, хай-бачыттан чайладып чораан. Тыва улус мал-маганының эддин, үзүн, дүгүн кончуг билдирди-биле ажыглап чораан болгаш, ававыс улусчу эмнээшкенин кончуг эки билип, кижилерниң аарыг-аржыын чиигедип чораан.

Домнаашкын ававыстың кол-ла даяныр аргазы турган. Бичии уруглар чөдүрө бээр, артыжаптар, ава киж ымзаны берген болза, домнаптарга, дораан чиигеп чоруй баар. Бичии оолдарның, улуг-даа эр улустуң ак бүүрээ ыжып, аарый берген болза, ыдының таагызын алгаш, тарбыдааш, ораап эмнээр, ыжык эттинип, эки апаар. Ававыс малдың сөөктерин, өдүн, баарын, ыттын эддин, чаан, бөрүнүң мээзин, өшкүнүң эдирин, ханын, чылгы малдың казын, инектиң чаваназын эмнээшкениге ажыглап чораан. Бичии оолдарның сидии-биле балыг черни шарып, чиңнеп, эдип кааптар турду. Адыг дыргаа-биле домнап, херээжен улустуң дегдирген черлерин тарбыдап, экиртип чораан. Ававыс ол бүгү эмнээшкенин чорудуп тургаш, ыяп-ла бурганнарга чалбарып, тари-

наларны номчуп алып турган.

Ам бодап чоруурумга ававыс астрологияны база эки билир турган. Дүне туруп алгаш оран-делегей, сылдыстар-биле чугаалажыр, дээр чүдөзүрүн эндевес. Ававыска чон үргүлчү кээр, үзүлбес, чамдыкта ававысты чажырып-даа турдувус, кылып каан ажылы дээш чондан чүнү-даа албас, конфета, пряник эккелген болза, тарбыдааш, «Буян-на болзунам» дээш дедир берип каар. Ававысты хоруп, соксадып, аттынып-даа турган бис. Үе база ындыг турган. Бир-ле эртен ававыс ажылымче баар деп турумда: «Уруум, эртен бо суурувустан бир аныяк киж бурганнай бээр-дир» — деп чугаалады. «Дуза кадар аргажок болду ийин» — дээр. Мен: «Ынча диве, авай, бажыңдан үнме» — деп, эзрейип турган мен, шынап-ла, эртенінде аныяк тракторист

оол озал-ондак болгаш, чок болган чүве. Ававыс дүжзөн дүштү чайладып, чайлаткы дег чүвени болдурбайн чораан.

Ам угладып келгеш, ававысты хоруп чоранывысты сактып кээримге, хомуданчыг-даа, муңгаранчыг-даа. Ававыс судурларлыг, бурганнарлыг турган, студентилээш кээримге, ол хамык чүвөлери көзүлбес боорга: «Бурганнарың, хамык чүвөлериң кайылы, авай?» — деп, айтырган мен. Мен ол херекселимни ырады шыгжап каан мен, силер ону орта эдилеп шыдавас силер, ону эдилээр кончуг ужурулг, дүрүмнүг чүве. Оларны ам Кызыл-Даг билер — дээш, муңгаргай улуг тынып каан. Ол дугайын (мелегейим-биле) катап топтап айтырып-даа албаан мен.

Ававыс бажыңыга улуг ак херектиг кара ыттыг турган. Ол ыт бир-ле хүн чиде берген. Та аалдар

кезип чоруй барган чүве, ыт кая даа чоруур-ла ыйнаан, дилевз бис. Үш чыл болгаш, ававысты ыды чанып келген, ававыс ооз чассыдып, чөмгерип шаг болга чүве. Оон кезээ олурумда ававыс «Ыдым чедип келди, уруум, багай медээ эккелди, мен ам болбас боор мен, ыдымны чача гаш киж мунуп алгаш келген д ийин» — дээр. Ол чугааның утказы эки-ле билбээр мен. «Ам мырыңа чүү-даа деп оран апарган-дыр сен авай, соксап, оожургап көр» — деп каан мен. Ававыс, ол чылың үр-даа аарывайн, чок апарган

Суурун, кожуунуң чону ававысты сактып, хомудан чугаалап чоруурлар. Авамның эр херекселинден адыг дыргаа бурунгу дагыл, шуру чинчилерин арткан... Оларны көрүп, авамны сактып чоруур-ла-дыр мен.

Тараа ОССУР

Кызыл-Даг суур.

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

УДУРТУКЧУ ИЕЛЕР

Чону дээш ажилдап чоруур чер-чуртунун тептиг кыстары, амыдырал-чуртталгазы, кыл-ижи, салым-чолу бот-боттарынга мейимээр ийи удуртукчу, үлегерлиг иелер тайында бижикседим.

Төрзэн черим Улуг-Хемге чеде бергенимде, беле билдинмес айтырыг тургустунуп келзе, хандыг-бир өөрүнчүг, муңгаранчыг медээ келзе, телефон-даа дамчыштыр аргамени, дузаны-даа алыр чаңгыс кижим бар. Меңээ ием, угбам ышкаш, чагы-сөзүн бээр, рек болза, дузанын көргүзөр кижим.

Уран талантылыг, организатор салым-чаяан хай-ниитичи, чончу, төлөптиг ие, кырган-ава Мария Монгушова Дамчайны Улуг-Хемде биле кижим чок. Ол — каяа-даа ажилдап чорааш ааргак бүдүжүн кагбас кижим. «Улуг-Хем» турга ажилдап турда материалдар бижип баш бо-ла чеде бээр мен. Ол мени чазык-чаа хүлээп алгаш, бижээн чүүлүмнү номчааш, дер-четпестерни айтып, тайылбырлап бээр ду.

Кижиниң аажы-чаңын чылдар өттүр билип дээр-ле болгай, ооң-биле 20 ажыг чыл аржип чор бис. Кожуунуң хай-ниитичизи, тептиг кызы чону болгаш кожууну дээш сак аарып ажилдап чоруур. Төлөптиг аваның кызы Аржаана Николаевна — аныяк социалист, кожуун чагырыкчызының социал политика талазы-биле оралакчызы. Ол хоорайның итарынга ойнаар шөлдү аныяктар-биле демократизаппа кылдыртканы чаштарга болгаш иелерге улуг өөрүшкү болган. Ол база эки лээшкин-дир.

Тожу кожуунуң Ий сумузунуң баштыңы Яна Антонова Баглат — быжыг туруштуг, терлиг ие. Удуртукчу херээжен кижиниң алы чай чок, харысалгалыг. Бурунгаар үштүг, чончу кижиниң ажил-ижин кадыр-сынга демейлеп болур. Ажилды эчизинге ир кылыр кижилер бедиктерге үнер. Ындыг гамчык кижилерниң ажилын белем эскербес. Оларның сеткилин ханызындан хүннүң ып чоруур ажилын эскерер кижим эскерер. Мария Монгушова биле Татьяна Антоновың амыр эвес ажил-ижинге чедишкенин чону оларның ажил-ижин үнелээр болзун күзээр-дир мен.

Ульяна АРАКЧАА-ВЕЛИЧКО.

Тожу кожуун, Ий сумузу.

УЗУН ОРУК ТӨНМЕС-ЛЕ ИЙИН...

Бай-Тайга чуртунуң Көп-Сөөк деп төөгүлүг Кызыл-Даг сууру бар. Суурун салым-чаяанныг, ус-шевер, уран талантылыг алдарлыг кижилеринден аңгыда, бодунга тааржыр эртемниг, кызымак чурттакчылар база хей. Эмчи, башкы, дарга дээш, кымнарны чок дээр...

Мону номчаан чаңгыс чер-чурт-тугларым, кымның дугайында бижиксээн ирги дээш, дораан-на сонугаргай бээр боор. Эмчи, башкы мергелдиг-даа эвес, чолаачы оолдун дугайында бижикседим.

«Халдып ор, чолаачы,
Хаттан үндүр халдып ор,
А бодун, чолаачы,
Алдын күстү ырлап ор»

— деп, Салим Сүрүң-оолдун сөзүңге бижээн ырыга дүжүр, Россияның болгаш Тываның девискээринге, ырак оруктарже чоруп каапкан, ажилчы намдары орук ажил-агыинга эрткен Аржың оглу Сергей Салчактын дугайында бижикседим.

Сергей Аржың биле Серен Салчактарның хеймер оглу. 9 харлыг турда, авазы 36 хар назынында, эмнеттинмес аарыгдан аарааш, чок болган. Ачазы 3 ажы-төлү-биле арткан. Амыдыралдың аайы-биле Сергейниң ачазы 4 уруглуг Өшкү-Саар угбай-биле өг-бүлө тудуп, чурттай бергеннер. Сергейниң угбалары аңгы өг-бүлелиг тускайлан чоруй барганнар. Сергей назы-хары бичии болгаш, ачазының аайы-биле чаа өг-бүлениң база бир оглу болган. Соңгу иези Өшкү-Саар угбай багай эвес кижим болган. Иези чок өскүс оолду, уруглары-биле демей азырап өстүрүп каан. Чаа өг-бүлөгө келгеш, кады төрзөн Долчаңмаа, Шериг-оол деп дунмаларлыг-даа болган. Өг-бүлөдө кады төрзөннери шупту 7 кижим. Бо хүнге чедир аралажып, чурттап чоруурлар. Ие кижиниң хүн бүрү кижизидилгезиниң ачызында Сергей бодунуң амыдыралының оруун тып чоруй барган. Кызыл-Даг ортумак школынга өөренип тургаш, чолаачы болур мен деп бодавайн чораан.

Ынчан магалыг үе турган. Амгы үеде

ышкаш уругларны аңгылап-даа турбас, кирген клазынга-ла 1-ден 10 класска чедир өөрөнгөш, доозуп үнер. Эки өөренир уруглар эмчи, башкы бооп чоруй баар, шала ортумактары тракторист, комбайнер, саанчы, кадарчы, чолаачы дээш-ле, мергелдигерни шилип алыр. Сергей база-ла школы ортумак дооскаш, шериг херзэн эрттиргеш, Кызылдың орук ажил-агыиның техникумунга чолаачы салбырынга өөренип алган. Ооң соонда Кызылдың 3 дугаар АТП-зинге 14 чылдың дургузунда чүк сөөртүр «КАМАЗ» машина мунуп, ак сеткилдиг ажилдап келген. Россияның болгаш Тываның булуңнарынга аар чүкүтү сөөртүп эккеп турган.

Чолаачылап турган үезинде эң солун таварылгазын ол мынчаар сактыр кижим, 1990 чылдарда, ТР-ниң чонунуң банкызынче акшалар дажып эккеп турганын хөөредим. Мындыг харысалгалыг ажилга кижим болганын чорутпас болгай. Сергей Аржыңовичиниң ак сеткилдин, шитпирлиин, тура-соруктуун, ынчангы удуртукчулар деңгеп көргөш, чүгле бо чолаачыга бүзүрээни ол.

Чолаачы кижиниң ажылы кончуг белем эвес. Кыштын соогу, чайның изи-даа дивес, уйгу-чыдын чок узун орук... Ооң кадында машина-техниканың байдалы. Эрги машина болза, ону кылып септээр, чаа машинаны-даа демей-ле хайгаараар. Бо бүгү машинаны мунуп чоруур ээзинден дыка хамааржыр. Ындыг кижилерниң бирээзинге Сергей Салчак дорт-ла хамааржыр. Ооң кады ажилдап чораан эштери, мону номчуп оргаш, сактып кээрлер боор.

«КАМАЗ» машина мунуп чораанда көөрге, ооң арыг-силиин кижим кайгаар. Машина мунарда бир хеп кедип алыр, үрели берген машина септээр тускай хеви база бар.

Коммунисттик партия үезинде кижизиттинген болгаш, ындыг ирги бе, «Ону ынчанмас» дээн соонда шуут хей, шын дээш туруп бээр. Ынчангаш-ла арыг-силиг, хүлээнген даалгазынга бердинген кижим. Орукка чораанда, машина доскан чадаг кижилерни, аргалыг-ла болза,

черле кагбас, олуртуп алыр. Ынаар-мынаар чүкү чүдүрер, көжер дээш дилег кылган кижилерниң ажил-херзэн акша-көпөөктүң бергенин алгаш, бербээнин ыттавайн ыяап-ла чогуруп бээр.

Сергей амгы үеде Кызылдың Транспорт техникумунда оолдар, уругларны улуг маркалыг машина мунарынга өөредип, ажилдап турар. Бир катап сонугаргааш, мындыг айтырыг салдым:

— Амгы үениң уруглары машина мунуп өөрениринге кайы хире сундулугдур? — дээримге, ол мынчаар харылады:

— Сундулуг уруглар бар, ынчалза-даа дыңзыг үн дыңнап шыдавас. Бир катап бир оолду машина мунуп өөредип тургаш, «Шын эвес-тир» — деп шыңгы негеп чугаалаптарымга, ада-иезин эдертип эккээрге, кайгап-ла ханмаан мен. Шыңгы негелдеге өөрөтпейн, өпейлээр болза, чүгле машина мунарын эвес, өске-даа эртемге быжыг билигин чедир билип алыры берге-ле боор оң — деп, шала муңгаргай чугааланды.

Шак ындыг Сергей Аржыңович ыш-каш шынга кижизиттинген, шын деп сөскө ынак кижиге, өпейлеп өөредип кижизидери дыка-ла берге турган боор. Ам канчаар, үениң аайынга чагыртып, чаа аргалар амгы үеде дээштиг деп билип, барык 8 чыл иштинде оолдар, кыстарны машина мунарынга өөредип турар.

Сергей өөнүң ишти Майя Базырова-биле барык 30 чыл кады чурттап чоруур. Гена биле Слава деп 2 оолдуг. Олар өг-бүлелиг, ажы-төлдүг. Улуг оглу адазының изин салгап, ол-ла транспорт техникумунда башкылап турар.

Мээң маадырым бүгү назынында улуг чүкү сөөртүр машина мунуп келгеш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген. Мергелин аныяк-өскөнгө дамчыдып берип турар кижилер ховар деп бодаар мен. А Сергей Аржыңовичиниң өөредип каан өөреникчилеринден, ол ышкаш ак сеткилдиг, даанган хүлээлгезинге бердинген кижилер үнүп келир деп идегээр мен.

Екатерина ХЕРТЕК.

Бай-Тайга кожуун.

ЧЕДИМЧЕЛИГ ЭМНЭЭШКИН

Үлө деп билишкенин дарын бойдуста амылыг итан бүрүзү билип, миннип, эки-багын көрүп, бүгү-ле уктарынга таваржып, эдилеп уур. Ылаңгыя кижим аныяк, ыы үезинде ооң эки талазын үп, амыдыралдың хостуг, итараазын чок делгеминче мнып, аас-кежикке бүргеткен панчыг чорууру дег магалыг кайда боор. Үүлениң багай уктарын эм-дом-биле-даа, ин-сарыылдың дээшти-би-даа ону эмнеп, чайладып апурун сарыг шажын өөредип ып турар болгай.

Чүү-даа чүве кызыгаарлыг, иг. Үези кээрге, чулуу кайрээш, ушкан ыяш ышкаш, үндүве шымныгып кире бээр. И аарып-аржааш, ооң үүленин леп чорааш, «бурганнаар». Адып кыраан орус омактыг «старость не радость» дээр гай. А тыва кижиниң «кыры-кыпсынчыг» дээнин, бо-ла наар бис.

Кар-назыным улгадып, чеден тээриниң бүдүүзү чоокшулаан ум, аарып-аржывас черим

чер-ле чок апарган. Организмниң бир талазы аарып кээрге, эмчидомчуга эмнедип аарымга-даа, а мен чоонган мен дээш, өске чери база-ла дыш бербейн, аарып кээр.

Чоокта чаа республиканың 1 дугаар эмнелгезинге чыда эмнедир ужурга таварыштым. Дүрген-дуза хүлээп алыр черге, хып дээн чалыы эмчи Леонид Маадыр-оолович Ховалыг мени чылыг-чымчак, эвилең-ээлдек, дузааргак сеткили-биле хүлээп алгаш, нейрохирургия салбырының эмчилеринге хүлээдип бергеш, даартазында хүнде шөлээлей берзе-даа, ол эмчиниң кижизиг ову-хевир ка-раамда чуруттунуп артып калган.

1994 чылда, ол-ла салбырга кестирип эмнедип турганым хоочун нейрохирург эмчи В.Н. Ширипей ам база катап мени хүлээп алды. Кадымның байдалының аайы-биле күштүг эмнери салдырып, дүне-хүндүс ээлчежи, хайгаарап турган эмчилерниң дузанын көрүп, аарыг кижиге эмниң күштүүндөн артык, оларның эргим, чымчак көрүжүн көрүп чыда, сегип үндүм. Аңаа чыда эмнедиринден аңгыда, адаккы каятта организмниң мага-

бодун сайзырадыр эмнээшкенин курузун база албан эрттирер. Ында парафин эзилдири-биле чылыг кургаг чиңгээшкени, электри болгаш суг агышкыны-биле чиңгээшкени, нугуушкун. Күш-культура болгаш эмнээшкени комплекзиниң өрээлиниң артыкы ханазын дургаар аңгы-аңгы тренажерларны тургускан. Аңаа магабот сайзырадыр шимчээшкенин кылып турган аарыг кижилер, улуг көрүнчүккө боттарын көргөш, «дуу кижиниң платъези мээңи-биле демейин», «бо кижиниң тергезиниң дугуу дескинип турар, а тергези шимчeves» деп, тренажер чадаг-тергезиниң тепкижин аай-дедир теп орган угбайның чугаазын дыңнааш, улустун каткы-иткизи чаңгыланп шаг-ла боор.

Үнүп оорар Чаа чыл уткуй эпнайралдыг, чону дээш, дүн-хүн дивейн, уйгу-дыш чок ажилдап турар нейрохирургия салбырының коллективиниң ажил-ижинге улуг-улуг чедишкенин күзедим.

Маадыр-оол АРТАА.

Кызыл хоорай.

КОДАН ХОЙНУ КАМГАЛАП КААН

Ынчан чеди хар чедип, хойну кадар берген мен. Эрте төрзөн кара баштыг, ак эр хураганны өгге, чыгышкын адаанга кыштаткан. Хире-шаам-биле коңгурадып, тараа соктаар мен. Чаш хураганның мыйызы тейинден дөстейтир теп үнүп келген. Ону чаптап, ооң-биле ойнаар турган мен. Холум-биле ойнап, үзөр кылдыр өөредип алдым. Сөөлүндө езулуг-ла үзе берген. Улус ону чаптап, магадаар. Бажым-биле үскүлежиримге, мен каяа шыдажыр мен. Бала бажын тон-биле чымчактай шарып алгаш, үскүлештирип эгелзэн мен.

Ооң соонда кошкар кылдыр салып каан. Мыйыстарының дээрбектелген ужу караанче кирер деп барган. Ачам ооң бажын хирээлеп каапкан.

Бир-ле хүн Калбак-Тей дужунда Ала-Ховуга чоок-кавының кадарчы оолдар, уруглары ойнаар дээш, хамык хоюн каттыштырып алган. Кошкарлар үстүп алгаш үскүлежир. Ийи кошкар ырап-ырап алгаш,

маң-биле келгеш, чык-ла дээр. Ону пат кайгаар турган бис. Ол баштарның кончуун. Ынчан мээң кошкарым алды харлыг чүве. Кожавыс Чыртак ирейниң кошкарының мыйызы турлуп чаштай берген. Ол дээш чалчык ирей чайны өттүр аалга кээр. Чаргы-чаалы үзүлбес турду.

Мал-даа болза, угаанныг. Кежээ дүжүп турда, хой, өшкү аалдарынче үстүп чоруптар.

Күскээр чайын хоювус Көжээлиг ховуже көжүп үнген. Хой хенертен хойган, доозуну бурулаар. Ховуда ийи чүве арткан. Аай-дедир чоруп-ла турар. Ачам дураннааш:

— Өршээ! Кошкарывыс бөрү-биле ... — дээш, боозун туткаш, адын мунупкаш, ыңай болган.

Ачамны-даа тоор хире эвес. Аът кырындан бөрүнү боолап каан. Кошкар аалынче маңнапкан. Соярга, бөрүнүн ийи ээгизи сынык болган. Кодан хойну үзөр кошкарым ынчаар камгалап каан.

Эрензен ТЕЖИТ.

Кызыл хоорай.

29, 30 декабря в 19.00

Самая жаркая и пикантная party нового года

Знойные мучас, обворожительные сеньориты, яркие сомбреро, нарядные усы, эффектные пончо, заводные хиты, а также наше любимое трио: веселые конкурсы, зажигательные танцы и заряд позитивной энергии!

Фактусы, пончи, и паракасы!
Почувствуйте себя жгучим маме и папашей
с ее зажигательницей! Тел.: 2-11-41

31 декабря в 18.00

Театрализованный концерт

16+
Тел.: 2-11-41

и дискотека в фойе театра

Вечеринка жгучая, как чили, горячая,

как темперамент мексиканцев!

СЕРТИФИКАТ ПИИИ-МОНГУШТУ

Мексиканские песни и танцы

Самая пикантная, острая, острая и острая!

ГБПОУ РТ «Тувинский сельскохозяйственный техникум» объявляет набор на курсы

1	Бухгалтер малого предприятия с ведением учета в 1С Бухгалтерия — подготовка — 1 месяц
2	Ведение бухгалтерского учета в программе 1С Бухгалтерия — 2 недели
3	Оператор ЭВМ — 2 недели
4	Основы работы в сети интернет — 2 недели
5	Слесарь по ремонту автомобилей — 1,5 месяца
6	Секретарь делопроизводитель — 2 недели
7	Фермер-предприниматель — 1 месяц
8	Электросварщик — подготовка, переподготовка на разряды

Начало работы курсов по мере комплектования групп.

Справки по телефону: 2-74-26;
8-923-382-88-84; 8-923-541-55-57

Лицензия А №01077 от 12 мая 2009г. Службы по контролю и надзору в сфере образования Республики Тыва.

Наращивание ресниц (норка, шелк, пучок);
Оформление, покраска бровей;
Маникюр (детский, обычный, Shellac);
Вечерние прически;
Косы различной сложности;
Макияж повседневный и вечерний;
Рисунки, узоры на лице и теле;
Хна тату (мехенди);
Прокол ушей. Тел.: 8-923-383-3399

Педиатр (бичии уруглар эмчизи) база гастроэнтеролог (ижин-баар эмчизи) дуржулгалыг эмчи **Нина Уйнуковна Доспанчик** 18 харга чедир уругларны хүлээп турар.
Адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 3/3 кабинет 306. Баш удур бижиттирип алыр телефон: 8-923-55-99-365.

ОГРН 315171900002116

Телевирлиг үндэсінге парлаан.

УАЗ автомашинага артык кезектерни

барын садып ап, чогу чагыдып ап болур. Чагыдар болза, өртээниң 50 хуузу баштай төлөп алыр. Өртээ Новосибирск хоорайны. 20 хууга чедир чиигелделиг.

Магазин «Регион 17»,
Интернациональная кудумчузу, 115, (2 дугаар каът)

Тел. 8(394-22)-6-60-40,

8-913-358-08-88.

ИП ФАТЕЕВ А.Ю. ОГРНИП 315171900004490

Телевирлиг үндэсінге парлаан.

Профессионал өөредилгениң «ТЫВААВТОТРАНС» өөредилге-курс комбинатының автошколазы

«В», «С», «ВС», «Д», «Е» категорияның чолаачыларын өөредириниң чылдазын чарлап тур.

«ЭЖИНИ ЭДЕРТИП КЕЛ!!!» деп акцияны чарлаан. Сээң 7 хуу алырыңа эргежок чугула чүүл—чолаачылаар эргениң шынзылгазы негеттинип турар эштиг болуру!

Студентилерге чиигелделер бар!!! (студент биледиң көргүс)—1000 рубль.

Дараазында мергежилдерге өөредири-биле чылда доктаамал чоруп турар:

«А», «В», «С», «ВС», «Д», «ВС», «ВЕ», «СЕ» категорияларның чолаачылары;

айылдыг чүктөр сөөртүр чолаачыларны (допо);

пассажирлер аргыштыларының талазы-биле орук шимчээшкининиң дүрүмнериниң техминимуму;

бүгү хевирлерниң чолаачыларының стажировкасы;

удуртукчуларга болгаш өрттүң айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижилерге ыяап өөренир өрт-техниктиг минимум талазы-биле кыска хуусаалыг курстар.

Төлээр хуусааны узадып болур, кичээлдерниң графигин өскерттир арга бар, өөренип турар кижилерге онзагай кичээлге.

Айтырыг салыр телефоннар:
(39422) 2-71-37, 2-90-09, 89607781555

Полевая кудумчузу, 120.

Долгаңар, келиңер, автошколаңың дуржулгалыг башкыларыңа өөрениңер, бедик мергежилдиг болуп, оруктарга чоргаар чоруңар!

Лицензия №1281, 2011 чылдың 06.14-те ТР-ниң Өөредилге адырыңа хайгаарал албаны тывыскан.

Телевирлиг үндэсінге парлаан.

Байыр чедиришкиннери

Бистиң эргим, ынак ававыс Зоя Санч ООРЖАК декабрь 28-те 70 харлап турар. Ававыс 44 чыл дургузунда Чөөн-Хемчик хоорайны, Шами, Хорум-Даг, Чыраа-Бажы, Элдиг-Хемчик хоорайларга ясли-садтарга, школаларга башкыларга херэзженнер чөвүлелин даргалап чоруп, өөредилгениң тергенини, «Күш-ажылды чуну», В.В. Путинниң «Ие-чашты кижизид болгаш херэзженнер шимчээшкиниңге үлүг-хуузу дээш» деп тураскаалдыг медалдарды, амгы үеде хүндүлүг дыштанылгада Чыраа-Суурнуң идепкейлиг хоочуну.

Ачавыс Ооржак Санчай Шожал-Доржуевич бистиң арак-чок-даа болза, ававыстың быжыг чөлөңгиле, сүмелекчиги, школаларга хей чылдарда үре-түннелдиг ажилдап чоруп, ававыска быжыг кадыкшылды, аас-кежиктиг чурттап бистиң ававыска 3 уругларының, күдээлериниң, 7 уйнуктар болгаш 3 уйнуктарының уругларының чанынга ам-даа сүмезин берип чоруурун күдээр-дир бис.

Уруглары, күдээлери, уйнуктары

Бистиң эргим киживис, ававыс (Сурун-Хоор) Шожал-Сурун-ооловна ДАПЫК 2016 чылдың январь 1-де 70 харлап кедээ советтерге, школаларга үре-түннелдерлиг ажилдап чоруп, Үш кыстың, бир оолдун, тос уйнуктарың ынак ававыс, кыргызы. Ынчангаш адаанда каш одуругларны аңаа тураскаатты.

Агаар тынып, суун ишкен

Алыс чурттуң Ак-Хем болгай.

Чеди харга четпейн чорааш,

Чурттаан сууруң Бажың-Алаак.

Кара чаңгыс күзеливис —

Кадыкшылың эки чорзун.

Ажы-төлдүң аразыңа

Ам-даа хей чыл чурттап-ла көр.

Сарбашкының Чаа чылда

Сорулгачар бүдөр болзун!

Салгал болган ажы-төлдүң

Саны, хары немешсиннер!

Ачазы, уруглары.

На основании постановления Правительства Республики Тыва от 21 февраля 2012 года № 96 дополнительных ограничениях времени, условий мест розничной продажи алкогольной продукции территории Республики Тыва», в связи проведения Новогодних и Рождественских праздников и в целях профилактики преступлений и иных правонарушений на территории кожууна администрацией Чаа-Хольского кожууна издано распоряжение от 30 ноября 2015 года №323 «О запрете продажи алкогольной продукции, пива и пивных напитков на территории Чаа-Хольского кожууна с 01 по 10 января 2016 года».

Школаларга, ясли-садтарга тускай

(стендилер, табличкалар, адресстер болгаш чалага, хүндүлүг бижиктер...)

Организациялар-биле керээ езугаар ажилдап турар

Өртектер чиигеттинген!

Кызыл хоорай, Калинин 23

«Бизнес-инкубатор», офис 2. Тел.: 8-923-269-076

Телевирлиг үндэсінге парлаан.

Бистиң хайыралыг дуңмавыс, акывыс, даайывыс, кады чурттаан эжиниң бүзүрелдиг чөлөңгиле, чаптанчыг ажы-төлү эргим, ынак ачазы Март-оол Шанчыевич МОНГУШТУ сөө орукче үдежи, бистиң ажыг-шүжүүвүстү үлөжи, мораль болгаш материалдыг дузаны чедирген чонувуска, эш-өөрүвүс чаңгысклассчыларыңа, Чадаананың таксистеринге, Чыргак келген төрелдеривиске улуу-биле четтиргенивисти илеред черге чедир мөгөйдивис.

Чоок улузунун мурнундан Чинчи Бадыр

«ШЫН»

ТУРГУЗУКУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнуң хүлээлгезин күүседиң турар Ш.М. СУВАН.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор—2-01-35, секретарь — 2-30-69, редакторнуң оралакчызы — 2-17-91, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Социал камгалал болгаш хей-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Реклама, чарлал килдизи — 2-18-10, Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама.

Тираж 4582. Номерни парлагже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счёт № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырыңа хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республиканың талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткэ Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлагынган материалдарның авторларының бодалдары редакция турары-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.